

Uloga vojske u drugoj polovini dvadesetog stoljeća u Republici Turskoj

Miloslavić, Nora

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:131944>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-24**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Katedra za turkologiju

**Uloga vojske u drugoj polovini dvadesetog stoljeća u Republici
Turskoj**

Vojni udari 1960., 1971. i 1980. godine

Studentica:

Nora Miloslavić

Mentor:

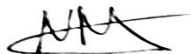
dr. sc. Vjeran Kursar, izv. prof.

Zagreb, 2023.

IZJAVA O AUTORSTVU

Izjavljujem pod punom moralnom odgovornošću da sam diplomski rad „Uloga vojske u drugoj polovini dvadesetog stoljeća u Republici Turskoj: Vojni udari 1960., 1971. i 1980. godine“ izradila potpuno samostalno uz stručno vodstvo mentora dr.sc. Vjerana Kursara. Svi podaci navedeni u radu su istiniti i prikupljeni u skladu s etičkim standardom struke. Rad je pisan u duhu dobre akademske prakse koja izričito podržava nepovredivost autorskog prava te ispravno citiranje i referenciranje radova drugih autora.

Nora Miloslavić

Tablica sadržaja

1. Uvod.....	4
1.1. Kratak uvod u povijest kasnog Osmanskog Carstva	6
1.2. Put prema raspadu Osmanskog Carstva	7
1.3. Prvi ustav	9
1.4. Revolucija 1908. godine.....	11
1.5. Prvi svjetski rat.....	13
2. Republika Turska – demokratizacija	16
2.1. Demokratska stranka	21
2.2. Odnos Demokratske stranke s vojskom.....	23
3. Prvi vojni udar	25
3.1. 27. svibnja 1960. godine	27
3.2. Odbor za nacionalno jedinstvo	29
3.3. Novi ustav	32
3.4. Izbori	34
4. Politička situacija u Turskoj nakon prvog vojnog udara	35
4.1. Promjene i pojava ljevičara	41
4.2. Polarizacija u drugoj polovici 1960-ih godina.....	44
5. Drugi vojni udar.....	46
5.1. Memorandum 12. ožujka 1971. godine	46
5.2. Koalicijske vlade nakon memoranduma	49
6. Politička situacija u Turskoj tijekom 1970-ih godina	52
7. Treći vojni udar.....	56
8. 12. rujna 1980. godine	58
Literatura.....	64
Sažetak	66

1. Uvod

Tema ovog diplomskog rada odnosi se na ulogu vojske kroz povijest Republike Turske, preciznije u doba vojnih udara. Vojska je već imala ključnu ulogu u uspostavi Osmanskog Carstva koje je prethodilo Republici Turskoj te možemo reći da je ta povijesna baza doprinijela pozicioniranju turske vojske u elitne slojeve društva. Tijekom osmanskog doba, svoj elitni položaj vojska je održavala zahvaljujući tadašnjem društvu koje je bilo razmišljanja da vojska predstavlja najviše vrline države. Zatim je, tijekom republikanskog razdoblja, tursko društvo prihvatilo birokratsko nasljeđe Carstva, uključujući njegova vojna i civilna obilježja. Nadalje, vojnom prestižu u Turskoj, koji se očituje kroz cijelo dvadeseto stoljeće, doprinosi njena značajna uloga koju je imala u uspostavi Republike Turske.

Za razliku od država zapadne Europe, u Turskoj su *Turske oružane snage* vrlo učinkovit politički akter. Republika Turska i ostale države koje kasne s kapitalističkim modernizacijskim procesom, budući da ne uspijevaju upotrijebiti civilni nadzor nad svojim oružanim snagama, okarakterizirane su pretorijanskim militarizmom, što znači da je vojska ekonomski akter u svim poljima gospodarstva. To u turskom kontekstu podrazumijeva pretvorbu *Turskih oružanih snaga* u kapitalistički kolektiv. Turska vojska ima uloge u svim sektorima društva, dakle osim primarne funkcije pružanja zaštite od vanjskih prijetnji, očituje se i politička, komercijalna, kulturna i ideološka uloga vojske koja uživa pravnu autonomiju od nadzora civilne javnosti vlasti.

Ovaj se rad, dakle, bavi položajem turske vojske kroz dvadeseto stoljeće u Republici, njenom pozicijom moći i ulogama koje je imala tijekom vojnih udara. Rad sam planirala koncipirati tako da u uvodu pišem o društveno-političkoj situaciji u državi koja je prethodila vojnim udarima. Zatim bih se detaljnije posvetila ulozi vojske u Turskoj u svim sektorima, njenoj primarnoj funkciji pružanja zaštite od vanjskih prijetnji, ali i dodatnoj političkoj, trgovačkoj, kulturnoj i ideološkoj ulozi.

Nakon povijesnog pregleda, rad će nastaviti s detaljnijim analizama vojnih udara. Vojska je intervenirala u turskoj politici tri puta od uspostave republike (do pokušaja vojnog udara 2016.

godine), a svaka je intervencija opravdana kao nužna za ponovno uspostavljanje ili zaštitu demokracije i/ili države. Svi su vojni udari obilježili i oblikovali društvenu i političku zbilju u Turskoj. Prvi je vojni udar imao dalekosežan utjecaj na tursku politiku, budući da su se na sličan način odvila i druga dva nedugo nakon. Ovaj je udar obilježen krajem vladavine liberalno-populističke Demokratske stranke na čelu s Adnanom Menderesom. On je, naime, približio Tursku (američkoj) liberalnoj politici obećavajući izvuci zemlju iz krize. Budući da su se rezultati njegove politike pokazali slabim, upustivši se u suradnju sa SSSR-om njegova Demokratska stranka gubi naklonost naroda, što dovodi do krize u Turskoj. Intervencijom vojske u svrhu tobožnjeg očuvanja demokracije i države, kao i Atatürkovog nasljeđa, lideri i pristaše Demokratske stranke bili su pogubljeni ili prognani iz Turske. Upravo je tada i na taj način turska vojska dobila intervencionistički pečat, tj. pravo da intervenira u situacijama za koje smatra da ih vlada ne može riješiti.¹ Krajem 1960. godine rad parlamenta vraća se u normalu, međutim bez članova Demokratske stranke. Pučisti, članovi republikanske stranke, zalagali su se za radikalni nacionalizam, etatizam i nezavisnu međunarodnu politiku te su 1961. uspostavili novi ustav.

Već deset godina nakon (1971. godine) Turska se našla u novoj kriznoj situaciji, uzrokovanoj neslaganjem desnice i ljevice, ali pogoršanoj i kurdskim pitanjem i ekonomskom krizom. Vojska je u ožujku te godine, nakon što je uputila zahtjev za rješavanje krizne situacije premijeru te nakon što je on dao ostavku, ponovno intervenirala kako bi “uvela red” u državi. Vojnim je udarom uspostavljena autoritarna vlast vojske i stroga kontrola javnog i kulturnog života. Upravo je to pogodovalo snažnoj polarizaciji društva na socijalističku ljevicu i republikansku desnicu. Period između dva vojna udara (1971. i 1980. godine) i dalje je bio obilježen političkom i ekonomskom krizom i nasiljem.

Stoga vojska na čelu s Kenanom Evrenom, tadašnjim generalom, odlučuje ponovno intervenirati te u rujnu 1980. godine raspušta vladu. 1982. godine izglasan je novi ustav, a Kenan je proglašen predsjednikom. Ovaj put vojska je uspjela stabilizirati loše ekonomsko stanje u državi, dok su prve godine nakon vojnog udara zapamćene po strogoj vojno-političkoj represiji. Prije nego što je izvršen, vojni udar se smatrao donekle potrebnim od strane dijela turske elite, uključujući vojsku, kao sredstvo za rješavanje političke nestabilnosti koja je vladala u Turskoj u to vrijeme. Postojala je nada da će vojska uspjati prekinuti godine nasilja

¹ Muharemi, Amir, *Turska: Uvod u povijest, unutarnju i vanjsku politiku* (Zagreb: Novi Liber, 2012.)

na ulicama Turske izazvanog političkom polarizacijom društva koja je dovela do ekonomske stagnacije i neuspjeha vlade da riješi društvene probleme.

Cilj ovog rada je iznijeti i pojasniti politička zbivanja/promjene koje su prethodile svakom vojnom udaru te bih stoga veći dio rada posvetila upravo političko-društvenom stanju u godinama neposredno prije i nakon vojnih udara u Turskoj. Dakako, u radu bih opisala razvoj događaja tijekom vojnih udara, stanje u Turskoj u periodima između vojnih udara te posljedice koje su se osjetile u turskom političkom uređenju.

1.1. Kratak uvod u povijest kasnog Osmanskog Carstva

Bliski istok od početka devetnaestog stoljeća obilježen je revolucijama i reformama. Okarakterizirane i civilnim i vojnim elementima, one su se izvršavale i na miroljubive i na nasilne načine, iz više razloga te pod različitim uvjetima i režimima vladavine.²

Dok su neka društva sklona revolucijama, postoje i ona koja pak ne vide nasilno rušenje postojećeg poretka kao nužno ili legitimno rješenje aktualnih problema te uživaju veću stabilnost. Može se reći da je Turska od proglašenja Republike dugo smatrana stabilnom državom. No, nakon četrdesetak godina civilne parlamentarne vladavine, vojska je ipak 27. svibnja 1960. godine izvršila puč i preuzela vlast u Ankari.³

Nakon toga, kao što možemo vidjeti promatrajući povijest Turske tijekom druge polovine dvadesetog stoljeća, vojni su pučevi i uspostavljanje vojne dominacije u turskom političkom životu postali tradicija. Vojska, koja je odigrala ključnu ulogu u uspostavljanju moderne Turske, počela je sebe doživljavati kao zaštitnika novoosnovane države i Atatürkovih načela te se služiti nedemokratskim metodama za provođenje svoje dužnosti – a to je bila prvenstveno zaštita države.

Iako su vojne intervencije službeno započele 1960. godine prvim vojnim udarom, važno je napomenuti da se vojska počela miješati u politički sustav već mnogo ranije, ali i da su vojno-civilni odnosi bili problematični još i za posljednjih godina Osmanskog Carstva.⁴ Stoga bih se najprije osvrnula na događaje koji su prethodili dotičnom vojnom udaru, počevši od raspada

² Abdulvahap Akinci, "Türkiye'nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 9(1) (2014), 55.

³ George M. Haddad, „Revolutions and Coups d'Etat in the Middle East: A Comparative Study“, *Brill* 10 (1965), 20.

⁴ Akinci, „Türkiye'nin Darbe Geleneği“, 56.

Osmanskog Carstva, zatim Atatürkove revolucije te na kraju demokratizacije Turske nakon Drugog svjetskog rata.

1.2. Put prema raspadu Osmanskog Carstva

Republika Turska kao nacionalna država postoji točno jedno stoljeće. Njen prethodnik, Osmansko Carstvo, prostiralo se tijekom šest stoljeća na ogromnom teritoriju, unutar kojeg je živjelo mnoštvo različitih naroda, vjera, tradicija i kultura. Politički autoritet Osmanskog Carstva bio je određen snagom osmanske vojske da kontrolira njegove teritorije, a politički legitimitet počivao je na vezanosti vladajuće institucije za islamsku religiju. Kao što je poznato, to se promijenilo u godinama koje su uslijedile nakon Prvog svjetskog rata, kada je novonastala turska država postala nacionalna, sekularna republika 1923. godine, pod Atatürkovim vodstvom. Tada je Republika Turska na neki način u potpunosti raskinula sa svojom osmanskom prošlošću.

Međutim, jedina iznimka u ovom prekidu s osmanskom prošlosti bila je vojska. Vojska je jedini dio državne strukture koji se mogao s ponosom osvrnuti na neprekinuti život od osnutka Osmanskog Carstva (14. stoljeće) do njegovog raspada (početak 20. stoljeća).⁵ Ipak, kao što je gore spomenuto, u posljednjim fazama Carstva i vojska se počela miješati u politički sustav te bih se stoga u ovom dijelu rada prvenstveno prisjetila promjena usko vezanih uz položaj vojske tijekom posljednjih godina Carstva.

Iako je u klasičnom razdoblju Osmanskog Carstva vojska bila apsolutno odana sultanu, početkom raspada Carstva vojska je počela gubiti sposobnost zaštite teritorija i pomaganja sultanu u zadržavanju vlasti nad istim teritorijima. Tijekom prve polovice sedamnaestog stoljeća, uslijed dolaska na vlast slabih/maloljetnih sultana, u Carstvu je vladala politička nestabilnost, a naposljetku je došlo do fragmentacije središnje vlasti. Ujedno je vojska, paralelno sa slabljenjem političke vlasti, postajala sve više politizirana te manje podređena sultanu, kao što je to bio slučaj sve dotad.⁶

⁵ William Hale, *Turkish Politics and the Military* (Routledge, 1994), 2.

⁶ Burak Begüm, „The Role of the Military in Turkish Politics: To Guard Whom and From What?“, *Marmara University; European Journal of Economic and Political Studies* 4 (2011) 147.

Naime, tijekom Osmanskog Carstva razlike između civilne i vojne uloge države kao da nije ni bilo, već su se obje funkcije kombinirale u dužnostima jednog pojedinca. Carstvo je uspostavljeno osvajanjem, a mogućnost vojske da kontrolira njegove teritorije upravo je određivala njegove granice.

Vojska se sastojala od tri dijela: centralne trupe, vojska u provincijama i pomoćne trupe. Međutim, tradicionalni vojni i administrativni poredak, iako je dobro funkcionirao do određenog perioda, postao je podložan mnogim nedostacima koji su doveli do postupnog slabljenja Carstva krajem osamnaestog stoljeća. Vojni je pad zapravo ono što je vladare Carstva najviše pogodilo i imalo najširi politički utjecaj. Tijekom šesnaestog i sedamnaestog stoljeća, janjičari, koji su takoreći imali monopol nad fizičkom silom u središtu vlasti, uspostavili su neku vrstu nestabilne vojne diktature. Tome nije pomogla ni činjenica da je kasnijim sultanima nedostajalo vojnog i političkog talenta u vladanju.⁷ Nadalje, u godinama intenzivnog suprotstavljanja političkoj vladavini, pobune unutar janjičara ponekad su uzrokovale pad sultana ili čak i njegovu smrt.

Osim toga, vrijedi napomenuti da su tijekom osamnaestog stoljeća oprema i obuka vojske i mornarice Osmanskog Carstva znatno zaostajale u usporedbi s europskim standardima. Stoga je postalo jasno da se Carstvo, ako želi preživjeti, trebalo posvetiti vojsci te je učiniti tehnički mnogo učinkovitijom i politički pouzdanijom. Iz tog je razloga sredinom devetnaestog stoljeća osmanska država pokrenula ambiciozni program reformi, poznat kao Tanzimat. Tanzimat je ujedno naziv dekreta osmanskog sultana, javno pročitano 3. studenoga 1839. godine, i naknadnih reformi. Razdoblje Tanzimata trajalo je od 1839. do 1876. godine, kada je proglašen prvi osmanski ustav. Ovaj program reformi trebao je promijeniti različite aspekte osmanske države i društva. Samim su dekretom obećane četiri stvari: jednakost između muslimanskih i nemuslimanskih podanika, uspostava redovitog sustava oporezivanja, jamčenje sigurnosti života, časti i imovine osmanskim podanicima, i kao četvrto, naglašava se nužnost uspostave dobro funkcionirajućeg sustava vojne službe, koji bi uključivao i nemuslimane.⁸

Kawtharani zaključuje da se filozofija iza osmanskog Tanzimata u devetnaestom stoljeću temeljila na ideji modernizacije, koju su osmanske lokalne elite diljem Carstva razumjele kao usvajanje europske političke moderne unutar osmanskih institucija i birokracije.⁹ Kao što je već spomenuto, prvi prioritet u razdoblju Tanzimata bila je uspostava vojske. U to je vrijeme

⁷ Hale, *Turkish Politics and the Military*, 2.

⁸ Attila Aytakin, „Peasant Protest in the Late Ottoman Empire: Moral Economy, Revolt, and the Tanzimat Reforms“, *International Review of Social History* 57(2) (2012), 196.

⁹ Wajih Kawtharani, „The Ottoman Tanzimat and the Constitution“, *Arab Center for Research & Policy Studies* 1(1) (2013), 1.

tradicionalna osmanska vojska (janjičari) vidno oslabila u svojim dužnostima te u usporedbi s europskim vojskama, koje su od osamnaestog stoljeća počele pokazivati visoku razinu organizacije, obuke i vještine, slabost osmanske vojske sve više dolazi do izražaja. Dakle, cilj programa reformi bio je stvoriti vojsku koja je uvježbana, disciplinirana i poslušna centralnoj vlasti.

Reforme koje su došle s Tanzimatom i s njegovom idejom modernizacije za europske kapitalističke sile značile su olakšavanje trgovačke razmjene, širenje kapitalističkog tržišta i mogućnost zaštite stranih zajednica i njihovih lokalnih trgovačkih predstavnika.¹⁰

Ukratko, može se reći da je Tanzimat doveo do stvaranja hibridne birokracije sastavljene od zapadnih elemenata i lokalnih tradicija naslijeđenih iz starog Carstva. Tijekom ovog razdoblja reformi Osmanlije žele postati dio globalne ekonomije, što je značilo da je u Carstvu potrebna hijerarhijska struktura dužnosnika, s različitim odgovornostima i razinama ovlasti, dakle trebali su pronaći ljude za te pozicije. U tu svrhu Carstvo je poslalo mlade ljude u Europu na obuku. Ti isti, nakon povratka kući 1860-ih, upravo su mlada skupina intelektualaca, poznati pod nazivom Mladi Osmanlije, koja će kritizirati, izravno ili metaforički, aspekte despotskog režima, iako su i sami bili državni dužnosnici.¹¹

Ukratko, ideologija Mladih Osmanlija definirana je kao "osmanizam", a imala je za cilj okupljanje svih elemenata Carstva kako bi se uspostavio nacionalni identitet. Ideje Mladih Osmanlija imale su pak velik utjecaj na manjinske skupine i na širu državnu birokraciju. Njihova glavna borba bila je usmjerena na uspostavljanje ustavne monarhije s parlamentom koji bi mogao predstavljati sve skupine u državi. Ujedno se u to vrijeme mijenja i mentalitet vojske, koja više nije apsolutno odana sultanu.¹²

Sve dosad navedeno kulminirat će s pojavom Velike istočne krize na području Balkanskog poluotoka. Osim toga, Osmansko Carstvo bilo je suočeno s ozbiljnom gospodarskom krizom koja će ga 1875. godine dovesti do proglašenja nacionalnog bankrota. To je zapravo bila prijelomna točka koja je 1876. godine Carstvo dovela do ustavne revolucije, uglavnom obilježene vojnim motivima.

1.3. Prvi ustav

¹⁰ Kawtharani, „The Ottoman Tanzimat and the Constitution“, 1-2.

¹¹ Özgören Irem Kinli i Onur Kinli, „Is Every Turk Born a Soldier? A Historical-Processual Analysis“, *Historische Sozialforschung*, 45(1) (2020), 78.

¹² Irem Kinli i Kinli, „Is Every Turk Born a Soldier?“, 78.

U prethodnom smo poglavlju samo zagrevali površinu problema koji su se pojavili pred sami raspad Osmanskog Carstva. Zapravo je Carstvo sredinom osamdesetih godina devetnaestog stoljeća doživjelo jedno od svojih najtežih kriznih razdoblja. Ova je kriza, osim vanjskim, bila uzrokovana i unutarnjim problemima. Pobune na teritoriju Bosne i Hercegovine i Bugarske, financijske poteškoće, prijetnja rata s Rusijom te pritisak od strane zapadnih sila da se situacija riješi prije nego što dođe do potpunog kaosa, svi su ovi događaji doveli do svrgavanja tadašnjeg sultana Abdulaziza te ustavne revolucije. Kako bismo bolje shvatili što je uspostava ustava značila za Carstvo, u ovom će poglavlju u kratkim crtama i kronološki pojasniti događaje koji su prethodili uspostavi, ali i brzom ukidanju te ponovnom uspostavljanju prvog osmanskog ustava.

Stupanjem sultana Abdulaziza na vlast, u Osmanskom su se Carstvu pojavile financijske poteškoće te i ostali problemi koji su iz njih proizašli. Naposljetku, upravo se u tom periodu pojavljuju prijetnja rata s Rusijom te pobune u Bosni i Hercegovini i Bugarskoj. Ovi su događaji pokrenuli udarne valove koji su u roku od godinu dana doveli do svrgavanja sultana i ustavne revolucije. Naime, dok se Carstvo suočavalo sa spomenutim problemima, i zapadne su sile tražile da se riješi nastala situacija kako bi se spriječio totalni kaos i potencijalno ruska ekspanzija.¹³ No, da bi prebrodila ovu krizu, država je prvenstveno trebala vratiti i ekonomsku i političku vjerodostojnost Carstva u Europi. Upravo ovdje dolazi do izražaja ambiciozni član spomenute grupe Mladih Osmanlija, Midhat-paša, koji 1872. godine biva imenovan velikim vezirom. Midhat-paša, želeći popraviti situaciju u Carstvu, obratio se vojsci s kojom je stvorio koaliciju te je imao važnu ulogu tijekom nadolazećeg državnog udara.¹⁴

Usljed ovog državnog udara sultan Abdulaziz biva svrgnut s prijestolja. Isprva ga nasljeđuje Murat V., no samo godinu dana kasnije na mjesto sultana stupa Abdulhamid II. Abdulhamid II. s Mladim je Osmanlijama postigao dogovor o proglašavanju ustava i prvog osmanskog parlamenta. Taj se prvi parlament sastoji od Zastupničkog doma, čije su članove birali provincijska savjetodavna vijeća, i Senata, čije je članove birao sultan.¹⁵

Unatoč uvođenju prvog osmanskog ustava, ovaj će sultan ipak biti zapamćen po teškoj diktaturi i autokraciji. Naime, nedugo nakon uspostavljanja ustava, koji je svakako služio samo kao skupština koja pruža dojam pravne valjanosti i pristanka naroda na mjere koje sultan odluči nametnuti, Abdulhamid II. iskorištava krizu na Balkanskom poluotoku te opasnost rata s

¹³ Hale, *Turkish Politics and the Military*, 25.

¹⁴ Ernest E. Ramsaur, *The Young Turks: Prelude to the Revolution of 1908* (Princeton University Press, 1957), 5.

¹⁵ Hale, *Turkish Politics and the Military*, 26-27.

Rusijom kako bi ukinuo tek uspostavljeni ustav na neodređeno vrijeme. Sljedećih trideset godina Abdulhamid II. vladao je kao apsolutni monarh, a te su godine ostale zapamćene po njegovoj strogoj cenzuri i oštroj autokraciji.

Kako bi ojačao društvo i riješio krizu koja je još uvijek vladala Carstvom, sultan je provodio mnoge reforme. Po pitanju vojske, Abdulhamid II. svoju je pažnju usmjerio na naprednu vojnu obuku u vojnim akademijama kako bi osigurao Carstvu dobro obučene vojne časnike. Ironično je da će upravo te akademije postati žarište snažne oporbe njegovoj tiraniji.¹⁶ Također, unatoč proširenju vojnog koledža, postoje podaci da je s istog godišnje diplomiralo tek 100 mladih časnika i da je čak trećina policajaca bila nepismena. U lošem se stanju nalazila i mornarica, jer je upravo njene članove Abdulhamid II. smatrao krivima za svrgavanje sultana Abdulaziza. Budući da je sultan strahovao od potencijalnih vojnih zavjera, za oružane je snage uveo brojne zabrane, poput zabrane manevra.¹⁷

Zbog svega navedenog, u vojsci u to vrijeme vlada demoralizacija, a sve je više očito nezadovoljstvo vojnih službenika, što će naposljetku dovesti do nove pobune 1908. godine.

1.4. Revolucija 1908. godine

Nakon ukidanja prvog osmanskog parlamenta, studenti i diplomci vojnih škola počinju se okupljati te stvarati oporbu sultanu Abdulhamidu i njegovoj tiraniji, nezadovoljni njegovim mjerama i vladanjem. Stoga su 1889. godine četiri studenta vojnog medicinskog fakulteta u Istanbulu osnovali društvo pod imenom „Odbor Osmanske Unije“ (İttihad-ı Osmanî Cemiyeti). Isti su se nedugo nakon spojili s društvom „Unija i napredak“ osnovanim u Parizu iste godine, te prisvojili to ime. Upravo je ova grupa bila jezgra poznatog (kasnije u radu spominjanog) „Odbora za uniju u napredak“ (İttihad ve Terakki Cemiyeti) te je označila početak mladoturskog pokreta protiv Abdulhamida II.¹⁸

Glavna svrha ove oporbe bila je ponovna uspostava ustavne monarhije i parlamenta detronizacijom Abdulhamida II., a članovi oporbe sebe su smatrali vođama osmanskog prosvjetiteljstva koji prihvaćaju kulturnu i društvenu regeneraciju, kao i ustavnu vladu. U

¹⁶ Irem Kinli i Kinli, „Is Every Turk Born a Soldier?“, 79.

¹⁷ Hale, *Turkish Politics and the Military*, 29.

¹⁸ Ramsaur, *The Young Turks: Prelude to the Revolution of 1908*, 16.

kratkom je razdoblju organizacija postala središte svih opozicija protiv sultana, no kako bi postigli svoje ciljeve, trebala im je i potpora vojnih časnika.¹⁹ Članovi oporbe, na čelu s Ahmetom Rizom²⁰, već su 1896. godine isplanirali vojni udar, no na sami dan kada je vojni udar trebao biti izvršen uhvaćeni su i prognani u egzil. U međuvremenu se i unutar vojske stvarao revolucionarni pokret, neovisan o pokretu prognanih.

Mladi časnik imena Mustafa Kemal (kasnije će postati svima poznat) u ljeto 1905. godine pridružio se kolegama časnicima u političkom egzilu u Damasku u osnivanju društva „Domovina i Sloboda“ (Vatan ve Hürriyet Cemiyeti). Mustafa Kemal sljedeće je godine osnovao ogranak društva među vojnim časnicima u Trećoj armiji Soluna, a u međuvremenu su se sedmorica članova njegove solunske grupe pridružila zasebnoj organizaciji pod nazivom „Osmansko društvo za slobodu“ (Osmanlı Hürriyet Cemiyeti). Društvo je osnovao Mehmet Talat, član „Odbora za uniju i napredak“ iz 1890-ih. Ovaj Talatov pokret ubrzo se proširio među vojnim časnicima u Makedoniji, a nakon godinu dana „Društvo“ se spojilo s „Odborom za uniju i napredak“ u Parizu. Imajući podršku nezadovoljnih manjinskih skupina, značajan broj nemuslimana također su postali članovima pokreta, kasnije njegovim najradikalnijim krilom, tzv. unionisti. Nadalje, mladoturski su se revolucionari 1908. godine počeli pribojavati da bi sultan mogao otkriti njihovu tajnu organizaciju, te su stoga zaključili kako bi bilo mudrije požuriti s izvođenjem revolucije. To je dovelo do objave manifesta 3. srpnja 1908., u kojem su od sultana tražili ponovnu uspostavu parlamenta i ustava iz 1876. godine.²¹

Sultan je pokušao ugušiti ovu pobunu u samom njenom stvaranju, no kako u tome nije uspio, pobuna se proširila i među ostalim jedinicama Treće armije. Napokon, shvativši da gubi vlast nad vojskom, Abdulhamid II. kapitulirao je 23. srpnja 1908. godine, na opće zadovoljstvo većine građana, obećavši ponovno sazivanje parlamenta i ponovnu uspostavu Ustava.²²

Novim su Ustavom donesene mnoge temeljne odluke, a moći sultana bile su drastično smanjene. Može se reći da se tada počeo pripremati put za potpuno ukidanje monarhije, što će uslijediti 1922. godine. Iako se u ovom poduhvatu očituje uspjeh mladoturske revolucije, s druge strane, revolucionari, preuzevši na sebe ulogu vršenja vlasti i odlučivanja, nailaze sad na nove prepreke za koje nisu spremni ni obučeni. Osim što im nedostaje potrebno znanje za obavljanje administrativnih dužnosti, uz to nisu suglasni oko daljnjih poteza. Naime, među

¹⁹ Irem Kinli i Kinli, „Is Every Turk Born a Soldier?“, 80.

²⁰ Ahmet Riza (1858. – 1930.) – turski nacionalist koji je postao ključni glasnogovornik utjecajne mladoturske organizacije „Odbor za jedinstvo i napredak“.

²¹ Hale, *Turkish Politics and the Military*, 31.

²² Hale, *Turkish Politics and the Military*, 36.

revolucionarima su sada sve jasniji različiti stavovi te se oni dijele na: konzervativce, unioniste, liberale i neutralne.²³

Primjerice, liberali su težili decentraliziranoj vladi s više slobode za etničke skupine, što im je priskrbilo potporu neturskog stanovništva. Nadali su se da će slobodni demokratski režim biti taj koji će pomiriti sve raznolike narode s konceptom jedinstvene osmanske nacije.²⁴ S druge strane, unionistima je glavni cilj bio jačanje, a ne slabljenje vlade. Budući da za njihovo viđenje budućnosti Carstva koncept osmanskog domoljublja nije bio emocionalno privlačan, jer će se prema njihovom razmišljanju neturski narodi okrenuti k cilju nacionalne neovisnosti, oni su se zato zalagali za turski nacionalizam. Dakle, nakon revolucije, ove su podjele među revolucionarima uzrokovale unutarnje pobune, ali i kontrarevoluciju od strane konzervativnih vjerskih krugova koji su se pak zalagali za obnovu islama. Tadašnji zapovjednik ratnog stanja, Mehmed-paša, uspio je suzbiti nastale pobune, naglašavajući kako je njegov glavni cilj vojsku ne upletati u politiku, već je zadržati neutralnom tijekom postrevolucijskog razdoblja.²⁵

Ovom su revolucijom i ponovnim uvođenjem ustava u Carstvo unesene neke temeljne promjene koje su utvorile put za uskoro temeljno ukidanje monarhije. No unatoč tome, razdoblje od revolucije pa sve do 1914. godine ipak se pamti kao razdoblje diktature vojske i „Odbora za uniju i napredak“. Zapravo je početni uspjeh revolucije doveo vojne aktere do zbunjujuće situacije gdje nisu točno znali koju bi ulogu vojska trebala preuzeti. Ciljevi revolucije nisu bili univerzalno dogovoreni, što je dovelo do već spomenutih podjela među revolucionarima te se javlja pitanje treba li vojska sada zauzeti stranu u borbi. Iako su se neki zapovjednici, poput Mehmed-paše, tomu snažno protivili, želeći zadržati vojsku van politike, mnogi su časnici ipak zauzimali strane te se oslanjali na civilne političare i institucije, poput Odbora za uniju i napredak.²⁶ Ovo je naravno dovelo do toga da je vojska izgubila svoju poziciju neutralne, nacionalne snage te otvorilo put za daljnja upletanja vojske u politiku. Upravo će se ova strana vojske protezati kroz svako poglavlje nadalje u radu.

1.5. Prvi svjetski rat

²³ Feroz Ahmad, „The Young Turk Revolution“, *Journal of Contemporary History* 3(3) (1968), 32-33.

²⁴ Ahmad, „The Young Turk Revolution“, 22.

²⁵ Hale, *Turkish Politics and the Military*, 37.

²⁶ Hale, *Turkish Politics and the Military*, 55.

Iako se u početku činilo da Osmansko Carstvo neće sudjelovati u Prvom svjetskom ratu, tj. da će zadržati svoju neutralnost, što zbog financijskih poteškoća, što zbog vojne nespremnosti, ipak se situacija preokrenula te je Carstvo ušlo u rat na (gubitničku) stranu Centralnih sila. Kinli u svom radu navodi da su loše vodstvo i odluke tijekom rata čelnika „Odbora za uniju i napredak“ Osmanskom Carstvu ishodili katastrofalne posljedice, a isti se, pak, nakon rata nisu nosili s tim posljedicama, već su pobjegli uslijed strane invazije na Anadoliju.²⁷

Rat je za Osmansko Carstvo završio ponižavajućim primirjem te je narodu trebalo nešto što će ih izvući iz ove situacije. Tada do izražaja dolazi Mustafa Kemal, koji organizirajući otpor vraća nadu i osjećaj nacionalnog ponosa turskom narodu Osmanskog Carstva.²⁸ Revolucija koju je Mustafa Kemal započeo 1919. godine, za razliku od prijašnje revolucije, nije započela svrgavanjem sultana niti je bila usmjerena protiv despotizma, što je možda bio i razlog njena uspjeha.

Dakle, prva faza revolucije imala je za cilj oslobođenje od strane dominacije i njihovih pokušaja podjele turskog teritorija. Nakon uspješne prve faze, koju je uglavnom predvodila vojska, revolucija je krenula putem modernizacije i dalekosežnih reformi. Može se reći da je ova druga faza bila predvođena ne samo vojskom već i dijelom naroda. Uvedena je „dobronamjerna“ diktatura Mustafe Kemala, koja se razlikovala od prijašnjih diktatura po tome što se, u teoriji, nije odrekla ideala demokracije.²⁹ Kemalistički čelnici vidjeli su oružane snage kao glavni stup novog režima, ali ono što je ovdje bilo najvažnije jest da su bili svjesni činjenice da je vojno upletanje u politiku djelovalo protiv jedinstva i discipline u vojsci. Stoga je Mustafa Kemal Atatürk nakon što je došao na vlast 1923. godine za jedan od primarnih ciljeva imao izolirati vojno zapovjedništvo od izravnog sudjelovanja u stranačkoj politici.³⁰

I sami možemo zaključiti da je ova revolucija Mustafe Kemala ostala zapamćena zauvijek u turskoj povijesti po tome što je radikalno promijenila Tursku u odnosu na ono što je bilo prije. Naime, cilj Atatürkove revolucije bio je uspostaviti republiku utemeljenu na parlamentarnoj vladavini. Napustivši tradiciju carstva te privrženost sultanu-kalifu, nova je Turska rasla kao nacionalna država i formirala je svoje granice. Mustafa Kemal htio je približiti Tursku modernom zapadnom svijetu provodeći socijalne i ekonomske reforme te je u tom duhu nastojao je educirati i voditi svoj narod prema ispunjavanju obećanja o izbornom režimu.³¹ U skladu s

²⁷ Irem Kinli i Kinli, „Is Every Turk Born a Soldier?“, 82.

²⁸ Irem Kinli i Kinli, „Is Every Turk Born a Soldier?“, 82.

²⁹ George M. Haddad, „Revolutions and Coups d'Etat in the Middle East“, 19.

³⁰ Begüm, „The Role of the Military in Turkish Politics“, 148.

³¹ George S. Harris, „The Causes of the 1960 Revolution in Turkey“, *Middle East Journal* 24 (1970), 438.

tim ciljem u kolovozu 1923. godine osnovao je vlastitu političku stranku pod imenom „Republikanska narodna stranka“ (Cumhuriyet Halk Partisi) čiji je čelnik od 1925. godine bio İsmet İnönü. Iako je Mustafa Kemal Atatürk navodno težio izbornom režimu i višestranačju u Turskoj, demokratska Turska tek se ostvarila pojavom Demokratske stranke, koja će pobijediti Atatürkovu Republikansku narodnu stranku na slobodnim izborima 1950. godine.

Nadalje, što se tiče vojske i njene uloge u novoj državi, ona nije bila u potpunosti isključena iz političkog života, već je bila izolirana od stranačke politike. Na taj način je Atatürk htio osigurati da vojska bude lojalna njemu i Republici te ju je koristio kao alat za vladavinu jedne stranke.³² Budući da je vojska bila glavni stup novog režima, njena uloga u širenju modernizacije i sekularnog nacionalizma bila je izuzetno važna. Također, ono što će se očitovati najviše u periodima vojnih udara, Hale navodi da je prema definiciji u Zakonu o unutarnjoj službi vojske ona zadužena za zaštitu i obranu Turske Republike. Kasnije se ovaj zakon malo opširnije interpretirao, te su vojni aktivisti tako opravdavali legitimitet puča kada su odlučili intervenirati u politiku, smatrajući da je opstanak države inače ugrožen.³³ Nakon Atatürkove smrti 1938. godine na mjestu predsjednika nasljeđuje ga İsmet İnönü. Naslijedivši Atatürka, oca Turske Republike, İnönü je sačuvaio politički sustav i ideološka opredjeljenja iz 1930-ih godina, kao i položaj vojske u njima. Uspio je zadržati tursku neutralnost tijekom Drugog svjetskog rata, usprkos snažnom pritisku. U osnovi, za vrijeme njegovog predsjedanja, zadržana su Atatürkova načela da vojska treba ostati vjerna civilnoj političkoj formaciji.

No, republikanski su čelnici shvaćali da je jaka i odana vojska bila od vitalnog značaja za jednu novonastalu mladu republiku. Stoga je vojska tijekom jednostranačke vladavine Republikanske narodne stranke, iako izolirana od stranačke politike, ostala važna snaga, između ostalog zbog toga što je imala kontrolu nad stručnim kadrom i brojnim objektima, budući da su u hitnim slučajevima vojni zapovjednici preuzimali civilne administrativne funkcije. Osim toga, iako je teoretski vojska bila izolirana od stranačke politike, zapravo je bila korištena kao alat za vladavinu jedne stranke. Republikanska narodna stranka u ranim je godinama Turske Republike koristila vojsku u borbi protiv oporbenih snaga, pa su se tako unutarnje snage koje se protive modernizaciji našle ispred vojske kao jedinog zaštitnika novog režima.³⁴ Moglo bi se reći da, unatoč tome što se nastojalo vojsku izolirati od političkog života, to nije u potpunosti ostvareno. Vojska i dalje ima itekako utjecaja na politička zbivanja u Turskoj, što se može

³² Begüm, „The Role of the Military in Turkish Politics“, 148.

³³ Hale, *Turkish Politics and the Military*, 80.

³⁴ Akinci, „Türkiye'nin Darbe Geleneği“, 58.

vidjeti čak i nakon posljednjeg vojnog udara, a čini se da se ta situacija još uvijek nije u potpunosti promijenila.

2. Republika Turska – demokratizacija

Opće je poznato da demokracija nije proces koji se događa odjednom, već se postupno razvija kroz različite faze i na različite načine, ovisno o državi, pri čemu se u nekim događa brže, a u drugima sporije, a u najgorem slučaju može dovesti do ponovnog uspostavljanja autoritarnog režima. Za Tursku se može reći da se demokratizirala nakon Drugog svjetskog rata, a njen prelazak na višestranačje razradit ću kroz ovaj dio rada.

Od uspostave Republike do njenog prijelaza na višestranačje, što se dogodilo tek 1946. godine, Republikanska narodna stranka samostalno je vladala državom, s obzirom da se nekoliko pokušaja osnivanja oporbenih stranaka pokazalo uzaludnim i povremeno nasilnim.³⁵ Demokratsku stranku, koja je nastala neposredno nakon uvođenja višestranačke politike, osnovali su nitko drugi nego bivši političari Republikanske narodne stranke, uključujući Celala Bayara, Adnana Menderesa, Fuada Köprülüa i Refika Koraltana.

Nakon Drugog svjetskog rata na konferenciji u Jalti objavljena je „Izjava o oslobođenoj Europi“, kojom se zagovarala uspostava demokratskih vlada. U tom su razdoblju ključni faktori u prijelazu država s autoritarnog režima na demokratsku vlast bili vojni i politički. Mnoge su države koje su izgubile rat demokratizirane od strane država pobjednica. To je također utjecalo i na Tursku, koja se, prihvaćanjem njihovih vrijednosti htjela približiti i biti prihvaćena od zapadnih država.³⁶ Osim ovih vanjskih faktora, na demokratizaciju u Turskoj utjecali su i unutarnji problemi.

Naime, ekonomska je politika tijekom i nakon ratnog razdoblja osiromašila velik dio stanovništva, a suradnja koja je do tada postojala između vojno-civilne birokracije i bogatih zemljoposjednika opala je. Ekonomske poteškoće koje su zahvatile Tursku 1944. godine oslabile su položaj njene jedine stranke, Republikanske narodne stranke. Iako je Turska zadržala svoj neutralni položaj tijekom Drugog svjetskog rata do veljače 1945. godine, tursko

³⁵ Akinci, „Türkiye'nin Darbe Geleneği“, 57.

³⁶ Akinci, „Türkiye'nin Darbe Geleneği“, 58.

je gospodarstvo ipak bilo teško pogođeno ratom. Gourisse navodi da se, primjerice, industrijski BDP smanjio za 23 posto, a poljoprivredni za 35 posto. Nadalje, cijene su se povećale pet puta između 1939. i 1945. godine, a dohodak po glavi stanovnika iznosio je samo 63 posto od razine iz 1938. godine. Dakle, zbog svega nabrojenog, u roku od samo nekoliko godina tadašnji je režim izgubio čitav niz pristaša, među kojima su vlasnici zemljišta, državni službenici i trgovci, čiji su prihodi pogođeni ekonomskom politikom koju je vlada smatrala potrebnom za pokrivanje troškova priprema za ulazak u rat.³⁷

Logično je zaključiti da su ti segmenti imali negativan učinak na vladajuću Republikansku narodnu stranku. Stoga bi nova stranka, koja tek treba biti osnovana, mogla lako pridobiti glasove stanovništva, s obzirom na to da je Republikanska narodna stranka, zbog svoje jedinstvene vlasti, smatrana jedinom odgovornom za sve negativne pojave koje su se dogodile u državi.

Dakle, bilo je više čimbenika koji su pridonijeli izlasku zemlje iz jednostranačja. Prema Gourisseu, prijelaz je izvorno proizašao iz inicijative režimskih dužnosnika da se dopusti postojanje oporbenih stranaka, u pokušaju eksternalizacije kritika unutar stranke i stjecanja podrške stranih sila koje su u poslijeratnom razdoblju zagovarale prelazak na demokraciju. No, unatoč tome što je Turska bila spremna za demokraciju, glavna karakteristika ovog procesa bila je da ga je nadzirala sama vladajuća stranka, što je – možemo zaključiti – pomalo ironično, jer İnönü zapravo nije htio stvarni oporbeni pokret.³⁸

İnönü je htio stvoriti naizgled višestranačku strukturu u Turskoj, pod hegemonijom svoje Republikanske narodne stranke. Također se prije samog procesa prema višestranačkom ustroju savjetovao s vojskom i uvjerio ih da Atatürkovi principi neće biti ugroženi u novom procesu i da će vojska i dalje biti zaštitnik sustava. Vojska se tada počela identificirati s reformama i načelima koje je provodio Atatürk. Za njih je to značilo da postoji mogućnost njihove intervencije u politički sustav, iako se vojska do tada nije bavila politikom. Međutim, jasno je da bez njenog odobrenja Turska neće lako prijeći na višestranački sustav.³⁹

Nakon završetka Drugog svjetskog rata predsjednik je odobrio osnivanje oporbenih stranaka i održavanje višestranačkih izbora. Ovim je pokretom Republikanska narodna stranka željela

³⁷ Benjamin Gourisse, „A non-consensual transformation of the political arena: The authorisation of a multi-party system and the introduction of alternance of power in Turkey (1945-1950)“, *Revue française de science politique* 65(3) (2015), 54.

³⁸ Gourisse, „A non-consensual transformation of the political arena“, 50.

³⁹ Akinci, „Türkiye'nin Darbe Geleneği“, 58.

pokazati volju za prelaskom na demokraciju i prihvaćanjem demokratskih ideala. S druge strane, stranka u stvarnosti nije učinila ništa kako bi osigurala pošten izborni proces za svoje konkurente i nastavila je držati kontrolu nad državnom mašinerijom. Iako je bilo članova stranke koji su se protivili njenim stavovima te zahtijevali oporbu, njima je bio uskraćen pristup najprestižnijim pozicijama u stranci. Također, nije postojao značajan društveni pokret koji je tražio slobodne i konkurentne izbore niti kolektivni pokreti koji dovode do promjene režima. Štoviše, proces tranzicije nije uključivao nikakve pregovore između različitih aktera koji su tražili pristup vlasti. Nadalje, nijedna nacionalna konferencija na kojoj bi se dogovorila forma koju će režim imati nakon 1945. godine nije bila održana te vladajuća stranka nije dala do znanja potencijalnim konkurentima da će se pridržavati novih pravila u sustavu koji je u tijeku razvoja. Kao rezultat toga, reforme koje je pokrenula vladajuća stranka nisu nimalo dovele do autonomije države, čije su institucije bile čvrsto povezane s vladajućom strankom i čije je članove ta stranka imenovala od proglašenja Republike 1923. godine.⁴⁰

Predsjednik je prve naznake pokušaja demokratizacije i podrške liberalizaciji pokazao samo kako bi suzbio unutarnje nemire u Republikanskoj narodnoj stranci te pružio jamstvo novim međunarodnim saveznicima Turske. Stoga su 7. lipnja 1945. godine četiri člana parlamentarne skupine Republikanske narodne stranke Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan i Fuat Köprülü potpisali „prijedlog četvorice“ u kojem su zatražili provođenje turskog Ustava u potpunosti i pravo na osnivanje oporbene stranke. Kada je parlamentarna većina odbila ove prijedloge, to je za njih značilo prekid odnosa s Republikanskom narodnom strankom. No, tek par mjeseci kasnije, točnije 1. studenog iste godine, predsjednik je održao govor u kojem je izjavio da je Turska Republika od osnutka uvijek imala demokratski karakter te nikad nije prihvaćala diktaturu, jedino što joj trenutno nedostaje je postojanje oporbene stranke. Spomenutu četvoricu ovaj je govor potaknuo na osnivanje njihove stranke, što su i učinili 7. siječnja 1946. godine. Za mnoge koji su smatrali Republikansku narodnu stranku krivom za sve dosadašnje poteškoće ova je stranka pružala nova rješenja, te je na taj način uspjela okupiti širok spektar ljudi.⁴¹

Harris ovdje ubraja seljake, koji su nakon Drugog svjetskog rata doživjeli modernizaciju seoskog života te su sve više težili za materijalnim napretkom, kao što su ceste i vodoopskrba, a manje za modernizacijom društvenog života. Ovi seljaci su postajali sve nezadovoljniji Republikanskom narodnom strankom, koja se koncentrirala na industrijski razvoj, te su izrazili

⁴⁰ Gourisse, „A non-consensual transformation of the political arena“, 53.

⁴¹ Hale, *Turkish Politics and the Military*, 38.

želju za političkim promjenama. Tako je nova – Demokratska stranka, obećavajući seljacima plodove zapadne tehnologije ne mijenjajući njihove društvene tradicije i običaje, te obećavajući brzo ekonomsko poboljšanje bez promjene obrazaca društvenog života, u ruralnim sredinama pridobila naklon i glasove seljaka.⁴² Osim njih, Demokrati su ukomponirali i zahtjeve biznismena koji su od njih očekivali da će okončati dominantnu ulogu države u industriji, dok su pak vjerski konzervativci htjeli ublažiti službeni naglasak stranke na sekularizmu. U ovome je ležao uspjeh novonastale stranke. Političke tendencije Demokratske stranke bile su uglavnom liberalne, ali u praksi su imali širok raspon pristaša koji su bili nezadovoljni dugom vladavinom jedne stranke.⁴³

Dok je nova nacionalno-liberalna Demokratska stranka pokušavala pridobiti većinu turskih glasača i u tome uspijevala, Republikanska narodna stranka oslanjala se na emocionalnu povezanost birača sa strankom koju je osnovao Atatürk i koja je predvodila reforme 1920-ih godina te vodila Tursku sve do kraja Drugog svjetskog rata. Budući da je İnönü znao da je Atatürk pri osnivanju Republike težio tome da Turska bude država u kojoj vlada demokracija, upravo je zbog toga dozvolio da Demokratska stranka izađe na sljedeće izbore. Izbori koji su slijedili 1947. godine trebali su označiti službeni prijelaz sustava na demokraciju, te su prema İnönüovim obećanjima trebali biti slobodni i izravni. Međutim, umjesto slobodnih izbora Republikanska stranka je kontrolirala državni stroj te je oporba bila suzbijena. Republikanci su nakon osnivanja Demokratske stranke njih smatrali samo simboličkom oporbom, budući da su bili sigurni u svoju pobjedu na izborima. Kako bi to osigurali, izbore koji su se trebali održati 1947. godine prebacili su na srpanj 1946. godine, vjerojatno s ciljem sprječavanja demokrata da na vrijeme uspostave svoju lokalnu organizaciju.⁴⁴ Nadalje, smatra se da su rezultati na neki način bili namješteni protiv demokrata, koji su osvojili tek 64 naspram 395 mjesta koje je osvojila Republikanska narodna stranka.⁴⁵ Gourisse dalje objašnjava kako su tijekom ljetne kampanje 1946. godine članovi Demokratske stranke i njihove pristaše bili izloženi pritisku i zastrašivanju od strane članova Republikanske narodne stranke. Za primjer se navodi da su neki od članova Demokratske stranke tijekom predizborne kampanje uhićeni, dok su neke demokratske kandidate provincijske administracije odbile registrirati. Potom, izborni materijali su im često bili oduzimani, a članovi lokalnih demokratskih podružnica bili su pod pritiskom da se registriraju u Republikansku narodnu stranku, inače su bili uhićeni i zadržani na određeno

⁴² Harris, „The Causes of the 1960 Revolution in Turkey“, 440.

⁴³ Begüm, „The Role of the Military in Turkish Politics“, 149.

⁴⁴ Hale, *Turkish Politics and the Military*, 90.

⁴⁵ Gourisse, „A non-consensual transformation of the political arena“, 55.

vrijeme. Stranka je čak zajamčila ishod glasanja kontrolirajući sastav tijela koja su osnovana za organiziranje glasanja i prebrojavanje u skladu s izbornim zakonom od 5. lipnja 1946. godine.⁴⁶

Dakako, ovo İnönüovo rješenje za uspostavljanje demokracije i višestranačja ubrzo se pokazalo neodrživim. Predstavnici Demokratske stranke ustrajali su u svojim ciljevima te su pomoću međunarodnog tiska pritiskali režim da pruži više dokaza o navodnom prijelazu države na demokraciju. Čim je formirana vlada premijera Recepta Pekera, unutar Republikanske narodne stranke pojavila se skupina koja je kritizirala njegov pristup. Ova se skupina sastojala od mladih parlamentaraca koji su zagovarali liberalni pristup koji bi poštivao prava oporbe i podržavao održavanje slobodnih izbora.⁴⁷

Unutar Republikanske narodne stranke sada je nastao sukob između liberala i stare garde. Razmirice između liberalnog i konzervativnog krila unutar Republikanske narodne stranke kulminirale su u ljeto 1947. godine i rezultirale su ostavkom tadašnjeg premijera Recepta Pekera, a na njegovo mjesto stupio je malo liberalniji političar, Hasan Saka. Ova je situacija konačno omogućila uspostavu slobodnog i konkurentnog političkog sustava u Turskoj, što je značilo da su sljedeći izbori održani 1950. godine bili slobodni i pošteni, a donijeli su pobjedu Demokratskoj stranci.⁴⁸

Nakon izbora 1950. godine Celal Bayar postao je predsjednik države, a Adnan Menderes premijer.

Što se tiče vojske i njenog pogleda na višestranačje, tu su se također stvorile dvije strane. Dok su se jedni zalagali za stari jednostranački ustroj, drugi su pak htjeli da liberalizacija opstane. Potonji su 1946. godine osnovali grupe istomišljenika i okupili se u organizaciju, kako bi prisilili režim na poštene izbore u slučaju njihove namještenosti. Organizacija je na čelo postavila generala pukovnika Fahrija Belena, člana Demokratske stranke, kako bi stekla autoritet u vojsci. Ovim putem su čelnicima Demokratske stranke dali do znanja da ih podržavaju, što je išlo i njima u korist ako demokrati dođu na vlast.⁴⁹

To se upravo dogodilo na izborima 1950. godine, kada su demokrati iznjedrili pobjedu. Nakon što su došli na vlast, demokrati su izvršili čistku u vrhu oružanih snaga. Smijenjeni su načelnik

⁴⁶ Gourisse, „A non-consensual transformation of the political arena“, 56.

⁴⁷ Gourisse, „A non-consensual transformation of the political arena“, 57.

⁴⁸ Hale, *Turkish Politics and the Military*, 90.

⁴⁹ Hale, *Turkish Politics and the Military*, 92.

Glavnog stožera, zapovjednici vojske, mornarice i zrakoplovstva te niz drugih generala, vjerojatno kako bi se spriječio mogući puč od strane antidemokrata. Također su donesene zakonodavne promjene koje su imale za cilj udaljiti tursku vojsku od politike, ono što dotad u turskoj povijesti nije bilo ostvareno. Primjerice, odlučeno je da je šef stožera odgovoran Ministarstvu obrane, a ne premijeru, što je slično praksi u većini demokratskih zemalja. Stoga se može zaključiti da je turska vojska početkom 1950-ih godina relativno bila u političkoj pozadini države.⁵⁰

2.1. Demokratska stranka

Nakon što sam kroz cijelo prethodno poglavlje pokušala sažeti proces prelaska na višestranačje u Turskoj Republici, što je kao što smo vidjeli dovelo do pojave nove, Demokratske stranke, te njene pobjede na izborima, u ovom ću pak poglavlju pratiti odnos novoizabrane stranke i vojske. Naime, promatranje njihovog odnosa u ovom periodu mnogo nam pomaže u shvaćanju vojne intervencije 1960. godine, to jest otkriva nam njene razloge i povode.

Početak pedesetih godina pamti se kao uspješan period u više pogleda za novoizabranu vladu.

Počevši od ekonomskog gledišta, nove reforme koje uvodi vlada popravile su dotad lošu situaciju u državi. Vladine su reforme otvorile industriju za privatna poduzeća, a nacionalni se dobitak povećao za čak četrdeset posto u razdoblju između 1950. i 1953. godine. Nadalje, u Turskoj tada narod sve više vjeruje u višestranačje, što znači da popularnost Demokratske stranke samo raste. No ovaj ekonomski rast i popularnost nove stranke nisu dugo trajali, budući da već sredinom pedesetih godina dolazi do osjetnog povećanja inflacije, a samim time i usporavanja gospodarskog rasta. Iako tadašnji ekonomski pokazatelji nisu išli u korist Demokratskoj stranci, njezin je premijer za krivca optužio Republikansku narodnu stranku, ili preciznije – politička načela Republikanske narodne stranke u borbi protiv kojih se on popeo na vlast. No, unatoč tome što popularnost Demokratske stranke među turskim narodom više ne cvjeta kao na samom početku, Demokratska je stranka na izborima 1954. godine povećala svoju veliku većinu te i na izborima 1957. godine odnijela pobjedu.⁵¹

Tijekom pedesetih godina dvadesetog stoljeća u Turskoj su naizgled poduzeti važni koraci za institucionalizaciju demokracije, ono čemu je turska država zapravo težila od samom svog osnivanja. S druge strane, demokratske se institucije nisu konsolidirale onoliko koliko je to

⁵⁰ Hale, *Turkish Politics and the Military*, 93.

⁵¹ Hale, *Turkish Politics and the Military*, 94.

tada bilo potrebno. Naime, na opoziciju se u turskoj političkoj kulturi još uvijek gledalo negativno. Tako je bilo tijekom pokušaja prijelaza na višestranačje, kada je Republikanska narodna stranka vršila pritisak i nepravdu nad novonastalom Demokratskom strankom. No ni sada, kad je Demokratska stranka pobijedila Republikansku narodnu stranku na izborima, situacija se nije mnogo promijenila.⁵² Slika političkog sustava koji bi trebao odražavati volju naroda u Turskoj bila je duboko manjkava. Harris smatra kako je možda najveća greška u ovom procesu demokracije netrpeljivost svake političke frakcije prema njenim suparnicima. Ni Republikanska narodna stranka ni Demokratska stranka nisu prihvatile načelo nepovredivih političkih prava u ovom periodu ranog višestranačja u Turskoj Republici, koji su obilježile ogorčene borbe među strankama. Ove borbe samo su doprinijele tome da turske političke organizacije nisu ni svjesne koliko su udaljene od uvažavanja potrebe za sporazumom do kojeg se mora doći i koji je ključan za konkurentni izborni sustav. Nadalje, ova atmosfera netolerancije među strankama nije bila ograničena samo na gradove, već se ubrzo proširila po cijeloj Turskoj. Društvo je tijekom ovog razdoblja bilo duboko podijeljeno, kako na temelju vjere tako i na temelju nacionalnosti. Ova je podijeljenost samo doprinijela kasnijoj političkoj borbi.⁵³

Dakle, netolerancija prema oporbi vladala je turskom politikom bez obzira koja je stranka bila na čelu. To se u ovom periodu očituje u oštrim mjerama koje Demokratska stranka poduzima protiv Republikanske narodne stranke.

Primjerice, imovina Republikanske narodne stranke bila je oduzeta (osim onoga što je bilo ključno za njene aktivnosti), a vlasti su privremeno preuzele i stranačke novine „Ulus“. Zatim je sljedeće godine novim zakonom o tisku vlada dobila moć da prikupi sve oporbene novine. Nadalje, ovaj val represivnih mjera uzima ozbiljan zamah u proljeće 1960. godine kada je novim zakonodavstvom izložena prijetnja za potpuno zatvaranje Republikanske narodne stranke.⁵⁴

Naime, kako je Demokratska stranka uvjerljivo odnijela pobjedu na izborima održanim nakon 1950. godine, to je Republikansku narodnu stranku potaknulo da pokuša maknuti Demokrate s vlasti uz pomoć i podršku vojske, budući da im je bilo jasno da se neće lako vratiti na vlast demokratskim putem. No kada su čelnici Demokratske stranke shvatili kud to vodi, ne čudi da su tada počeli voditi politiku gušenja Republikanske stranke. Osim toga, smjene koje je

⁵² Akinci, „Türkiye'nin Darbe Geleneği“, 59.

⁵³ Harris, „The Causes of the 1960 Revolution in Turkey“, 444.

⁵⁴ Hale, *Turkish Politics and the Military*, 95.

Demokratska stranka izvršila u vojsci 1950. godine bile su itekako učinkovite u stvaranju još veće napetosti između vojske i demokrata.⁵⁵

Ovo je stanje, točnije odnos između dvije stranke i vojske tijekom pedesetih godina u Turskoj, možemo i sami zaključiti, bilo kobno i za demokraciju i institucionalizaciju odnosa vlast – oporba, i ne čudi što je ubrzo eskaliralo. Demokratska stranka i njena netolerancija prema Republikanskoj narodnoj stranci, ali uz to i prema drugim oporbama i društvima, izazvala je masovne ulične demonstracije u to vrijeme. Naposljetku, to je dovelo i do prvog vojnog udara u povijesti postojanja Republike Turske, koji se dogodio 27. svibnja 1960. godine. Turska koja je prelaskom na konkurentni politički sustav otvorila put prema dobrim vezama sa Zapadom, k tome je 1952. godine postala članica NATO saveza, nije uspjela ispuniti jedan od bitnijih uvjeta demokracije, a to je prevlast civilne vlasti nad vojnom.

2.2. Odnos Demokratske stranke s vojskom

Dok su vojnici tijekom vladavine Republikanske stranke uživali veće uloge i prava, sada su pak bili nezadovoljni svojom manjom ulogom u vladajućim vijećima za vrijeme vlasti Demokratske stranke.⁵⁶

Hale opisuje kako je stanje organizacije i opreme u turskoj vojsci do 1950-ih godina bilo otprilike isto kao i 1920-ih godina. Budući da je većina opreme datirala iz Prvog svjetskog rata, Sjedinjene Američke Države poslale su Turskoj, kako bi joj pomogli da ispuni obveze prema NATO savezu, novu opremu – topništvo, kamione, tenkove i borbene zrakoplove. Unatoč tome, nova je oprema bila besmislena jer je obuka vojnika još uvijek bila zastarjela, nedostajalo joj je inovativnosti, te časnici i vojnici nisu bili spremni za suvremeno ratovanje. Stoga su američke vlasti promicale masovnu reformu sustava vojnog obrazovanja te su osnovane nove škole za specijalnu obuku u protuzračnom naoružanju, signalizaciji, medicini, mitskom i podmorničkom ratovanju itd. Međutim, mnoge srednje i mlađe generacije ambicioznih časnika zamjerale su dominaciju konzervativnih vođa te su smatrale da ove reforme nisu otišle dovoljno daleko, budući da nije provedeno pročišćavanje viših činova kako bi se eliminirali oni generali koji su previše predani starim i autoritarnim metodama.⁵⁷

⁵⁵ Akinci, „Türkiye'nin Darbe Geleneği“, 60.

⁵⁶ Begüm, „The Role of the Military in Turkish Politics“, 149.

⁵⁷ Hale, *Turkish Politics and the Military*, 95.

Begüm se također osvrće i na vojne plaće; naime, demokrati su dopustili da vojne plaće daleko zaostaju za brzo rastućim troškovima života, a sada su vojnici bili u mogućnosti usporediti svoje plaće s onima u ostalim (zapadnim) državama članicama NATO saveza. U pogledu vojnika, Demokratska stranka dopustila je da status i prestiž vojne profesije padne niže nego što je to bilo u bilo kojem trenutku od osnutka republike, jer uvođenjem višestranačja dolazi do veće usmjerenosti na pojedinca, a ne vojsku i državu, koji djeluju na snagu nacionalnog razvoja.⁵⁸

Naime, u svojoj potrazi za glasovima na izborima tih 1950-ih godina, Demokratska stranka se usredotočila na mjere koje bi zadovoljile običnog čovjeka, više nego na mjere koje bi doprinjele vojsci.

Sve dosad nabrojeno stvorilo je opasnu atmosferu u Turskoj, posebice unutar turske vojske, te dovelo najprije do urota među mlađim i srednjim časnicima. Već 1954. godine, nezadovoljni situacijom i načinom vladanja Demokratske stranke, oni su raspravljali o ispravljanju grešaka koje su primjećivali u sustavu. To pak nije ostalo samo na raspravljanju, već su dvojica mladih časnika koji su studirali na Staff Collegeu u Istanbulu, Dünder Seyhan i Faruk Güventürk, osnovali skupinu radikalno nastrojenih časnika, čiji je predsjednik bio Güventürk, a tajnik Seyhan, a nazivali su se „Društvom Atatürkista“ ili „Odborom“. Cilj ovog Odbora nije bio izvršiti vojnu intervenciju, već provesti reforme unutar vojske. No u kratkom su se vremenu osnivale i ostale slične, ali međusobno nepovezane tajne organizacije, s ciljem revolucije. Ove različite skupine vojnih disidenata nisu izražavale jasno definiranu filozofiju ili pak dugoročne ciljeve. Većina ih je smatrala da su Demokratska stranka i njeni čelnici odgovorni za zlouporabu političkog procesa. Prema njima bi prvenstveno trebalo skloniti s vlasti političare koji, po njihovom mišljenju, griješe u vladanju Republikom, a zatim izmijeniti nekoliko "antidemokratskih" zakona kako bi sustav mogao pravilno funkcionirati.⁵⁹ Iako je mnogim skupinama nedostajalo jasno definiranog plana i konkretnog dogovora o tome što se želi postići i na koji način, među njima je sve više rastao žar i želja za revolucijom.

U prosincu 1957. godine gore spomenuta skupina poznata kao „Odbor“ doživjela je prvi neuspjeh kada je Samet Kuşçu, nedavni regrut u organizaciji, prenio informacije o postojanju ove grupe višem časniku, te nakon uhićenja predao imena devet članova, uključujući i predsjednika Faruk Güventürka.⁶⁰ Ovim je događajem prvi put javnosti postalo vidljivo

⁵⁸ Begüm, „The Role of the Military in Turkish Politics“, 149.

⁵⁹ Harris, „The Causes of the 1960 Revolution in Turkey“, 442.

⁶⁰ Hale, *Turkish Politics and the Military*, 102.

postojanje zavjere unutar vojske. Iako je organizaciju ovo ozbiljno usporilo, premijer Menderes sada je smatrao da je iskorijenio sve zavjerenike i da time opasnost od puča ne postoji, što je zapravo išlo u korist članovima oporbenih skupina. Iako su se zavjerenici povukli, oni su se zatim pregrupirali te su sada bili mnogo oprezniji u planiranju puča. Sada svjesni mogućih kobnih posljedica za Republiku Tursku, ali i kazni koje će trpjeti u slučaju neuspjeha puča, pučisti su prije svega htjeli biti sigurni da imaju potporu vojnih časnika, ali i civila. No, kako bi dobili potporu većine vojnih časnika, zavjerenici su znali da im je potrebno odobrenje barem jednog starijeg generala, visokog zapovjednika, kojeg bi stavili na čelu intervencije. Tu je ulogu prihvatio zapovjednik kopnenih snaga, Cemal Gürsel, koji je vojnu intervenciju vidio kao posljednje sredstvo za postizanje njihovog cilja.

Sada je slijedio period organizacije, a u ovom periodu pučistima je bilo bitno imenovati članove grupe na ključna mjesta u oružanim snagama.

Međutim, dok se organizacija regrupirala, počele su se pojavljivati ozbiljne nesuglasice i podjele među njenim članovima. Tu izlazi na vidjelo onaj početni problem ovih organizacija, a to je nedostatak konkretnog dogovora oko svih detalja u vezi njihovih planiranih poduhvata. Naime, Hale ovdje razdvaja jedan dio među njima koji je smatrao da će u Turskoj trebati uvesti radikalni režim nakon svrgavanja Menderesa kroz dulje razdoblje vojne vladavine, te drugi dio koji ni u kojem slučaju nije htio zamijeniti Menderesovu diktaturu drugom vrstom autokracije, tj. vojnom diktaturom. S druge strane i među liberalnijim časnicima bilo je podijeljenih mišljenja. Jedni su htjeli, nakon svrgavanja premijera Adnana Menderesa, vlast predati u ruke Republikanske narodne stranke, dok su drugi smatrali da je Turskoj potreban period privremene vojne vladavine kako bi uspostavili novi ustav, organizirali izbore te tek onda vlast predali stranci koja pobijedi.⁶¹ Ove nesuglasice koje su se pojavile pri samom početku planiranja vojnog puča nažalost nisu bile riješene, te su, dakako, s vremenom uzrokovale sve više problema, koji su naposljetku bili razlog mnogih pogrešaka pučista tijekom vojne intervencije.

3. Prvi vojni udar

⁶¹ Hale, *Turkish Politics and the Military*, 104.

Dosad sam kroz prethodna poglavlja obrazložila razvoj situacije i odnose između političkih stranki i vojske tijekom pedesetih godina, a svi se navedeni problemi i krize mogu shvatiti kao povod za ono što slijedi, a to je vojna intervencija. U ovom ću se poglavlju najviše usredotočiti na neposredne uzroke vojnog udara i događaje koji su mu prethodili. Pokušat ću na što bolji način i kronološki navesti sve što se događalo na turskoj političkoj sceni od druge polovine pedesetih godina do prve vojne intervencije, kako bismo imali sažet pregled tog dijela turske povijesti te lakše shvatili sljedeće vojne intervencije.

Kako smo dosad mogli shvatiti, odnosi između vladajuće stranke i oporbe u Turskoj bili su jako zategnuti, već je kroz prošlo poglavlje objašnjeno koliko je Demokratska stranka, osjećajući se veću opasnost od nje, htjela ugušiti svoju oporbu – Republikansku narodnu stranku. Tijekom 1959. godine u Turskoj raste sumnja da vlada planira ponovno uspostaviti jednostranački režim, pa čak i ubojstvo vođe opozicije. To se dalo zaključiti iz raznih demonstracija vladinih pristaša, koje je vlada podržavala, a koji su se događali u blizini İnönüa. Ovo je još jedan od događaja koji izravno ukazuju na konflikte među dvije stranke. Budući da je İnönüa svaki put u spomenutim demonstracijama vojska zaštitila, on je odlučio sazvati stare generale i časnike te ih podsjetiti na dužnost šticećenja ideala turskog napretka. S druge strane, Menderes je odlučio osnovati „Odbor za istragu aktivnosti Republikanske narodne stranke i odjela za tisak“, što je dodatno zabrinjavalo već ogorčene članove Republikanske narodne stranke da ih vlada planira u potpunosti zatvoriti.⁶²

Odnos Demokrata prema Republikancima i prema İnönüu nije ostavio ravnodušnim ni obrazovnu elitu i tursku mladež, a u isto je vrijeme rasla antipatija vojske prema Demokratskoj stranci. Gore navedeni incidenti dodatno su pogurali zavjerenike da uvide mogućnost izbivanja građanskog rata u Turskoj, oстане li Demokratska stranka na vlasti. Osjetivši da se oporba možda sprema srušiti njihovu stranku s vlasti, Demokrati pokušavaju pridobiti potporu vojske obećavajući im povišice, a ni Republikanci ne posustaju u privlačenju vojske na svoju stranu.⁶³ Jasno je da ova borba za vojnu potporu nikako nije pogodovala držanju vojske izvan političkog života Turske.

Period koji je uslijedio bio je dosta težak za Tursku Republiku, budući da su nasilne demonstracije postajale dio svakodnevnice. Jedna od demonstracija koje ću spomenuti u ovom radu dogodila se 28. i 29. travnja 1960. godine kada su u Istanbulu i na sveučilištima u Ankari

⁶² Hale, *Turkish Politics and the Military*, 104-106.

⁶³ Harris, „The Causes of the 1960 Revolution in Turkey“, 450.

izbile žestoke borbe između policije i studenata. Kao posljedicu ovih borbi, Demokratska je stranka 29. travnja 1960. godine u Istanbulu i Ankari proglasila izvanredno (ratno) stanje. U državi se dakle odvija politička i socijalna kriza, a ratno je stanje vojsci osiguralo vremena i prostora za sudjelovanje u političkim aktivnostima. Prvenstveno, olakšan je zadatak zavjerenika da postave lojalne snage za brzo preuzimanje vlasti. Civilni je poredak bio u rasulu, većina vojnih časnika već je bila prilično emocionalno uključena u jednu od zaraćenih strana.⁶⁴

Oni stariji zapovjednici, koji pak nisu dosad bili uključeni niti su imali kontakt sa zavjerenicima, sada su bili potaknuti na razmišljanje o tome kojoj se strani žele pridružiti – žele li stati na stranu Menderesa te ga pokušati „spasiti“, a u slučaju da ne, koju će alternativnu akciju poduzeti. Ovo je Menderesu dodatno dalo do znanja da vlada gubi kontrolu nad vojskom.

Nadalje, samo šest dana prije vojnog udara, 21. svibnja 1960. godine, tisuću je časnika i kadeta Vojnog učilišta u Ankari organiziralo prosvjedni marš do predsjednikove palače u znak protesta zbog proizvoljnih uhićenja nekoliko časnika. Ovaj marš nisu potaknuli zavjerenici, ali je ipak imao učinak ubrzanja pobune. Kad su zavjerenici krenuli 27. svibnja 1960. godine, pozornica je, dakle, već bila dobro pripremljena. Ne samo da je vojni aspekt njihovih planova bio razrađen s velikom pažnjom, nego je reakcija javnosti bila povoljna zbog duboko ukorijenjenog poštovanja prema vojsci koje je prevladavalo među civilima, te nije bilo značajnog otpora.⁶⁵

Budući da je prijašnji vođa ove revolucije, Cemal Gürsel, pošao u mirovinu, njega je naslijedio Celal Madanoğlu te im se pridružio i brigadni general Sitka Ulay. Među revolucionarima stariji generali i mlađi kolege međusobno su ovisili jedni o drugima. Sada je došlo vrijeme da grupa aktivista unutar vojske iznese svoje planove za preuzimanje vlasti. Pobuna koju su mlađi aktivisti planirali i dalje bi bila protiv vlade i važnih dijelova visokog zapovjedništva, a stavovi zapovjednika snaga po tom pitanju bili su nepoznati. Osim toga, vojni generali nisu htjeli previše uvući vojsku u politiku i uspostaviti vojni režim.⁶⁶ Ova su razilaženja u mišljenjima već spominjana, a bila su glavni problem s kojim se vojska, a time i Turska, susretala unutar vojne intervencije.

3.1. 27. svibnja 1960. godine

⁶⁴ Harris, „The Causes of the 1960 Revolution in Turkey“, 453.

⁶⁵ Harris, „The Causes of the 1960 Revolution in Turkey“, 454.

⁶⁶ Hale, *Turkish Politics and the Military*, 108.

Vojni udar dogodio se u noći s 26. na 27. svibnja 1960. godine, a preuzimanje je proteklo gotovo bez poteškoća. Oružane su snage uspjele zauzeti sve ključne točke u Istanbulu, 27. svibnja u tri sata i trideset minuta ujutro, a Ankara je također brzo preuzeta. Na radiju Ankara u 7 sati ujutro na dan vojnog udara kao prvenstveni razlog intervencije navedena je potreba da se političari izvuku iz slijepe ulice u kojoj su zapeli.⁶⁷

Premijer Menderes i ostale pristaše režima uhvaćeni su. U međuvremenu se Cemal Gürsel vratio iz svog rodnog Izmiru u glavni grad i neočekivano ipak postao vođa revolucije. Društvene skupine koje podupiru državni udar, zbog sumnje u demokraciju i volju naroda, ovaj su udar doživjele kao pozitivan korak za izlazak iz krize. Većina ljudi vidjela je vojno preuzimanje kao dobrodošlo olakšanje od opresivne političke napetosti. Štoviše, mnogi su čak pozdravili puč, misleći da je organiziran od strane Republikanske narodne stranke zbog događaja koji su mu prethodili. Ova se predodžba, iako očito lažna, zadržala još neko vrijeme nakon što je vojska preuzela vlast. Stoga je vojska kao prvi zadatak u novom režimu htjela dokazati da nijedna politička stranka nije sudjelovala u puču i da vojska ne favorizira nijednu političku stranku.⁶⁸

Vojska prvenstveno nije imala u planu dugo ostati na vlasti. Nakon povratka Gürsela, njegov plan o tromjesečnom vojnom režimu koji će uspostaviti novi Ustav, održati izbore i predati vlast civilnoj vladi prihvatio je i Madanoğlu. Međutim, nakon nekog vremena ipak je postalo jasno da njihov zadatak neće biti tako jednostavan kao što su to očekivali. Također, dok su visoki časnici željeli što prije predati vlast u ruke civila, niži i srednji časnici, poput Türkeşa, zahtijevali su dugo razdoblje za provedbu radikalnih reformi.⁶⁹

U najavi koju je pripremila za javnost, turska je vojska opravdala potrebu za pučem, ali nije optužila Menderesa da se ponašao nedemokratski. Time su se držali podalje i obvezali novi režim da što prije održi izbore. Vojska koja je započela intervenciju 27. svibnja, već 28. svibnja, samo dan nakon, nije znala što učiniti. Podjela između konzervativaca i radikala još uvijek bila živa. Glavnim je zapovjednicima, poput Gürsela, cilj bio ograničiti političku ulogu vojske na minimum te što prije predati vlast izabranoj vladi. Mnogi su mlađi kolege, kao što je gore

⁶⁷ Feroz Ahmad, *The making of modern Turkey* (Routledge, 1993), 126.

⁶⁸ Harris, „The Causes of the 1960 Revolution in Turkey“, 454.

⁶⁹ Begüm, „The Role of the Military in Turkish Politics“, 150.

spomenuto, bili daleko ambiciozniji te su htjeli pokrenuti radikalne socijalne, ekonomske i političke reforme. Već je tada bilo jasno da bi to moglo produžiti period vojne vladavine.

Kada je Gürsel došao iz Izmira u Ankaru, shvatio je da većina mladih časnika koji su bili odgovorni za puč nije ni upoznata i praktički nije bila svjesna svojih ciljeva i ideja. Osim toga, njihove su ideje same po sebi bile nejasne i nedovoljno isplanirane, već i pri samom početku. Naime, vojna obuka nije ih pripremila za razmišljanje o politici.

Prvi zadatak aktivista bio je odlučiti tko će sada voditi državu i pravni status režima. Stoga je osnovan „Odbor za nacionalno jedinstvo“ 28. svibnja, s Gürselom kao premijerom i ministrom obrane, Sitki Ulayem kao generalom bojnikom te sa 16 ostalih članova (od kojih su svi bili stariji akademici, birokrati ili biznismeni).

Nadalje, grupa od oko pedeset časnika koji su sudjelovali u puču okupila se u Ankari i osnovala još jedan „Odbor“, 29. svibnja iste godine. Jedan od njihovih članova, Alparslan Türkeş, bio je imenovan savjetnikom Cemala Gürsela. Gürsel i stariji zapovjednici sada su shvatili da mlađe časnike ne mogu zanemariti u ovoj vojnoj intervenciji te da njihova uloga ovdje još nije gotova. Stoga su odobrili povjerenstvo od osam časnika.

Tako je 11. lipnja 1960. godine dogovoren konačni popis od 38 imena koji je službeno objavljen kao „Odbor za nacionalno jedinstvo“.⁷⁰ Privremeni je Ustav bio formuliran 11. lipnja 1960. godine, a poznat je i pod imenom „Privremeni zakon broj 1“. Time je vojska opravdala svoju intervenciju te je optužila vladu za kršenje ljudskih prava, sloboda i imuniteta i za uspostavljanje jednostranačke diktature. Zakonom je također proglašeno da Odbor za nacionalno jedinstvo ostvaruje jedinstveno pravo na suverenitet u ime turske nacije, sve do trenutka dok ne prenese moć na novu tursku veliku nacionalnu skupštinu. Sve ovlasti koje je imala Velika nacionalna skupština dodijeljene su novostvorenom Odboru. Novi je režim sada napokon uspostavljen.⁷¹

3.2. Odbor za nacionalno jedinstvo

U prvih nekoliko mjeseci od početka vojne intervencije Odbor za nacionalno jedinstvo imao je odgovornost riješiti niz složenih pitanja, kao što su primjerice – kakav će biti njihov odnos s

⁷⁰ Milli Birlik Komitesi, MBK

⁷¹ Hale, *Turkish Politics and the Military*, 123.

ostatkom oružanih snaga i kakva će biti sudbina bivšeg premijera Adnana Menderesa i njegove stranke. Između ostalog, vojnici su morali odlučiti i kako će obnoviti gospodarstvo u Turskoj, budući da ni ekonomska situacija nije bila zavidna u to vrijeme te je i ona imala udio u eskaliranju situacije do vojne intervencije.

Odnos između Odbora za nacionalno jedinstvo i ostatka oružanih snaga već je 3. kolovoza 1960. godine lagano oslabio, kada je na temelju odluke Odbora oko 4 tisuće časnika bilo obvezno umirovljeno.⁷² Naime, državni je udar otkrio ozbiljne sukobe unutar vojske i slabost njezine unutarnje kontrole. Dorrnsoro i Gourisse u svom radu navode kako je izazov u pogledu vojne hijerarhije tijekom ovog udara doveo do otvorenih borbi koje su trajale mjesecima nakon intervencije; primjerice, mladi pučistički pukovnici nastojali su neutralizirati vrhovno zapovjedništvo koje nije sudjelovalo u pripremi državnog udara. U istom radu možemo naći podatke kako je ukupno 235 od 272 generala i admirala, 3344 časnika glavnog stožera i 3672 časnika poslano u mirovinu; velika većina zapovjednih časničkih mjesta ponovno je popunjena. Ovo je čišćenje uklonilo brojne starije časnike koji nisu bili upoznati s tehnikama modernog ratovanja. Čistka je imala potporu NATO-a, te je obnovila normalnu piramidnu strukturu činova.⁷³

Budući da su generali imali jako oskudno političko znanje, Odbor za nacionalno jedinstvo je tijekom ovog državnog udara zapravo djelovao kao kabinet iza kulisa, kao i zakonodavna vlast. Međutim, nezadovoljna njegovim djelovanjem vlada je 25. kolovoza 1960. godine odlučila da će masovno podnijeti ostavku ako Odbor ne potvrdi svoj program. Kada se Odbor sastao tog dana, oni radikalniji časnici predložili su da se razriješi cijeli kabinet i da sami preuzmu ministarske poslove. No tome se suprotstavio Gürsel, koji nije htio da vojska blokira put prema obnovi civilne vlade. Na glasanju za ovu odluku, razliku je činio samo jedan glas u korist Gürsela. Zatim je postignut kompromis da se otpusti deset ministara, umjesto cijelog kabineta.⁷⁴

Što se tiče Menderesa i njegove Demokratske stranke, iako je Gürsel novinarima izjavio da im vojni režim ne namjerava suditi, istovremeno im je dao do znanja da bi sljedeća vlada mogla to odlučiti. Unutar vojske se općenito smatralo se da se Demokratska stranka neće zatvoriti i da se Menderesu neće suditi.

⁷² Akinci, „Türkiye'nin Darbe Geleneği“, 61.

⁷³ Gilles Dorrnsoro i Benjamin Gourisse, „The Turkish Army in Politics“, *Revue française de science politique* 65 (2015), 72.

⁷⁴ Hale, *Turkish Politics and the Military*, 126.

Međutim, ipak je došlo do toga da je Gürsel i njegov stožer promijenio mišljenje, navodno nakon što su profesori prava i političkih znanosti savjetovali Gürsela u pripremi novog ustava. Oni su tvrdili da ako je legitimitet državnog udara proizašao iz tvrdnje da je prethodna vlada kršila demokratska prava, to je automatski impliciralo da su Adnan Menderes i njegove pristaše optuženi za najteže političke zločine te im zbog toga treba suditi. Ponukan ovom logikom, Gürsel je sukladno tome donio odluku o službenom zatvaranju Demokratske stranke i odluku o optužbi svih njenih zastupnika, koji su izvedeni pred sud pod optužbama za korupciju, protuustavnu vladavinu i veleizdaju. Mnoge su optužbe bile odbačene zbog nedostatka dokaza, posebice nakon što je Menderesov ministar unutarnjih poslova, glavni svjedok tužiteljstva, počinio samoubojstvo.⁷⁵

Tri bivša ministra, kao i čelnik Demokratske stranke, Adnan Menderes, pogubljeni su. Ostalima su smrtne kazne preinačene u doživotni zatvor.⁷⁶ Potvrđivanje smrtnih presuda kasnije se pokazalo krivim potezom, te se općenito u mnogim tekstovima ovo smatra najtežom pogreškom vojnog režima. Pogubljenja su uzrokovala žestoka neprijateljstva prema onima koji su za njih odgovorni. Osim toga, ovi su potezi ozbiljno doveli u pitanje vojnu nepristranost u političkim suđenjima.

Također, ako bolje sagledamo situaciju iz različitih kutova, moglo se zaključiti da je potencijalni razlog zašto je Odbor za nacionalno jedinstvo ustrajao u ovim odlukama bio to što bi u suprotnom moglo doći do nezadovoljstva unutar vojske. Uz to, važno je navesti i da je razlog mogao biti mogućnost Menderesova povratka na političku scenu, što su prijašnji referendumski pokazali vjerojatnim. U tom bi slučaju legitimitet puča bio narušen, a i Menderes bi se mogao odlučiti osvetiti oružanim snagama.

Sljedeći potez Odbora za nacionalno jedinstvo, može se reći najvažniji potez koji vodi prema vraćanju vlasti u civilne ruke, bio je sastavljanje novog ustava, za koji su se članovi međusobno složili da treba biti strože formuliran i osigurati više provjera izvršne vlasti, kako bi se spriječilo pobjedničku stranku da vrši gotovo proizvoljnu vlast. Ustavna je komisija Odboru za nacionalno jedinstvo predala svoj nacrt ustava tek 17. listopada. 1960. godine. Zatim je 31. listopada Gürsel uspostavio Ustavotvornu skupštinu koja je razmotrila nacrt prijedloga prije

⁷⁵ Hale, *Turkish Politics and the Military*, 127.

⁷⁶ Ceyda Ashlı Kılıçkiran, „Turkey’s Military Coups“, *Insight Turkey* 20 (1998), 145.

nego što on biva potvrđen na nacionalnom referendumu. Naposljetku su održani prvi izbori u listopadu 1961. godine, a vojska je tada konačno odustala od izravnog političkog angažmana.⁷⁷

Relativno dobri odnosi Republikanske narodne stranke s Odborom za nacionalno jedinstvo utjecali su i na Gürsela, koji je odlučio da se nakon puča ipak neće vratiti u mirovinu, već će se kandidirati za predsjednika. On je stoga želio neko jamstvo podrške Republikanske narodne stranke za njegovu kandidaturu, a İsmet İnönü mu je dao do znanja da se on neće kandidirati, ali mu ne može jamčiti za podršku njegove stranke. Gürsel je nakon toga postao samouvjeren u svojoj namjeri, te mu je upravo to dalo odriježene ruke da poduzme korak izbacivanja iz Odbora onih članova koji su se protivili brzom povratku u civilnu vladu.⁷⁸

3.3. Novi ustav

U razdoblju između zime 1960. godine i ljeta 1961. godine postupno su se uspostavljale političke institucije, o kojima je ovisio povratak u izabranu vladu. Ustavotvorna skupština sazvana je prvi put 6. siječnja 1961. godine, a njeni su članovi bili cijeli Odbor za nacionalno jedinstvo, a uz njih i oni koje su odabrali Gürsel i Odbor, te uz to još i dvije postojeće političke stranke (Republikanska narodna stranka i Republikanska seljačka nacionalna stranka). Budući da je samo manjinu članova Ustavotvorne skupštine izabrala vojska, njezino je uspostavljanje označilo važan povrat moći natrag u civilne ruke. K tome je ubrzo nakon sazivanja ustavotvorne skupštine objavljeno službeno dopuštenje za formiranje novih političkih stranaka.

Novu Tursku stranku (Yeni Türkiye Partisi) osnovao je Ekrem Alican, a bivši general Ragıp Gümüşpala osnovao je Stranku pravde (Adalet Partisi). Ove su se dvije stranke borile za simpatije bivših demokratskih birača.⁷⁹

Dana 27. svibnja 1961. godine, na prvu godišnjicu puča, Ustavotvorna skupština odobrila je ustav koji je izradila odabrana skupina profesora Odbora za nacionalno jedinstvo i donijela izborni zakon za upravljanje demokratskim izborima. Novi je ustav sastavljen kako bi se

⁷⁷ Kılıçkiran, „Turkey’s Military Coups“, 145.

⁷⁸ Hale, *Turkish Politics and the Military*, 133.

⁷⁹ Hale, *Turkish Politics and the Military*, 137.

posebno pozabavio onim problemima koji su potaknuli državni udar, kao što su zloraba vladine moći, ugnjetavanje političkih disidenata i propadanje temeljnih načela Republike.⁸⁰

Ustavom je uveden dvodomni sustav. Naime, Velika narodna skupština Turske sastojala bi se od Narodne skupštine i Senata. Dok se Narodna skupština sastojala od 450 zastupnika izabranih po proporcionalnom predstavničkom sustavu, Senat bi se sastojao od 150 članova izabranih po većinskom sustavu i 23 člana bivšeg Odbora nacionalnog jedinstva te 15 članova koje bi imenovali bivši predsjednici i predsjednik. Oba doma zajedno nadalje su poznati kao Velika nacionalna skupština Turske. O zakonima se prvo raspravljalo u Zastupničkom domu, a zatim su se slali u Senat. Ovakvim ustrojem cilj je bio spriječiti diktaturu stranačke većine i spriječiti radikalne odluke koje bi ona htjela donijeti.⁸¹

Što se tiče odnosa vojske i civilne vlade, novi je ustav obnovio onaj ustav iz 1944. – 1949. godine, prema kojem je načelnik Velikog stožera izravno odgovoran premijeru, a ne ministrima obrane. Ustavom je također uspostavljen Odbor za nacionalnu sigurnost, koji se sastoji od predsjednika, ministra glavnog kabineta, načelnika Velikog stožera i zapovjednika snaga, a koji bi trebao savjetovati vladu po pitanjima obrane i nacionalne sigurnosti. No pojam „nacionalna sigurnost“ bio je toliko širok i sveobuhvatan da su članovi Odbora imali pravo glasa u gotovo svakoj vladinoj odluci.⁸² Naposljetku, ustav je zahtijevao od budućih vlada da donesu zakonodavstvo o zemljišnoj reformi, dajući sindikatima pravo na štrajk i pregovaranje o kolektivnim ugovorima.

No podjele unutar vojske koje su izašle na vidjelo pri izvršavanju vojnog udara još se uvijek nisu razriješile. Glavni razlog ovih podjela bio je to što se jedan dio vojnih časnika zalagao da se vlast treba što prije vratiti u ruke civila, dok su pak mlađi časnici htjeli produljiti period vojne vlasti, smatrajući da će se ciljevi puča iznevjeriti ako se vlast odmah vrati političarima. Stoga je vrh vojske sam osnovao Sindikat oružanih snaga⁸³, koji se tijekom 1961. i 1962. godine više puta miješao u politiku memorandumima upozoravajući civilne političare, kako bi spriječili samostalno djelovanje radikalnih časnika koji su se protivili povratku u civilnu politiku.⁸⁴ Čini se da je malo ljudi izvan snaga znalo za postojanje ovog tijela, a postojala je prijetnja da će ovaj sindikat djelovati kao kontrahunta Odboru za nacionalno jedinstvo. Iz

⁸⁰ Ozan O. Varol, „The Democratic Coup d’État“, *Harvard International Law Journal* 53(2) (2012), 327.

⁸¹ Akinci, „Türkiye’nin Darbe Geleneği“, 62.

⁸² Ahmad, *The making of modern Turkey*, 130.

⁸³ Silâhli Kuvvetler Birliği

⁸⁴ Erik J. Zürcher, *Turkey: A Modern History. 4th edition. THE SECOND TURKISH REPUBLIC, 1960–80*. (I.B. Tauris, 1993), 244.

njegovih se aktivnosti vidi da Gürsel i njegove kolege nisu imale univerzalnu potporu među časnicima te da je opasnost od raskola unutar oružanih snaga još uvijek stvarna. Pripadnici sindikata su 25. kolovoza 1961. godine bili primorani položiti zakletvu prema kojoj podržavaju pozitivne aktivnosti Odbora za nacionalno jedinstvo, nastavljanje duha revolucije od 27. svibnja i uspostavu demokratskog režima te se zaklinju na žrtvovanje za tursku naciju kako bi osigurali da turske oružane snage ostanu izvan politike. Sindikat je zatim nastavio djelovati kao neka vrsta vlade u sjeni te su se redovito sastajali u Ankari.⁸⁵

3.4. Izbori

Nakon što je 27. svibnja 1961. godine donesen novi ustav te nakon što je ustav prihvaćen, Odbor za nacionalno jedinstvo zakazao je demokratske izbore za 15. listopada 1961. godine. Prije zakazanih izbora, Odbor je dogovorio sastanak s čelnicima glavnih političkih stranaka. Čelnici su nakon sastanka potpisali zajedničku deklaraciju kojom su se, između ostalog, složili da će: (1) zaštititi Atatürkove reforme i načela; (2) suzdržati se od korištenja islama kao političkog oruđa; (3) izbjegavati propitivanje legitimnosti puča od 27. svibnja 1960. godine; i (4) suzdržati se od kritiziranja ishoda vojnih sudova koji bi odlučivali o sudbini bivšeg predsjednika Celala Bayara, bivšeg premijera Menderesa i nekoliko bivših članova kabineta.⁸⁶

Demokratski izbori održani su prema rasporedu u listopadu 1961. godine. Republikanska narodna stranka na izborima je odnijela pobjedu s 36,7 % glasova, a tri novoosnovane stranke podijelile su preostale glasove, pri čemu je Stranka pravde (AP) osvojila 34,8 %, Republikanska seljačka nacionalna stranka (Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi) 14 %, a Nova Turska stranka (YTP) 13,7 % glasova.⁸⁷ Kad se uzme u obzir da je Nova Turska stranka bila u skladu sa Strankom pravde s obzirom na to da su obje bile demokratski orijentirane, ovi su rezultati zapravo bili vrlo loši za republikance jer se unatoč pobjedi njihova podrška u Turskoj smanjila.

Ovo je sada značilo da se trebala osnovati koalicijska vlada između Republikanske narodne stranke i Stranke pravde. Međutim, članovi Sindikata oružanih snaga nisu se slagali s ovim ishodom te su stoga odmah reagirali, zaključivši da izbori nisu u potpunosti ostvarili nacionalnu

⁸⁵ Hale, *Turkish Politics and the Military*, 142.

⁸⁶ Varol, „The Democratic Coup d’État“, 327.

⁸⁷ Akinci, „Türkiye’nin Darbe Geleneği“, 64.

volju. Vojska nije željela predati vlast izabranima u tim okolnostima. Stoga je deset generala, uključujući zapovjednika Prve armije i vojnog stanja, te 28 pukovnika potpisalo "Protokol od 21. listopada". U ovom protokolu, koji je zapravo bio manifest puča, članovi su Sindikata iznijeli razne prijetnje, od poništenja izbora do zabrane političkih stranaka i raspuštanja Odbora za nacionalno jedinstvo. Smatralo se da će ova interventna odluka stupiti na snagu 25. listopada 1961. godine. Osim toga, tvrdilo se da će se zakoniti i kvalificirani predstavnici nacije birati putem izbora na kojima će moći glasati samo pismeni građani. Smatralo se da će se ovim potezom prorijediti glasanje Menderesovih pristaša.⁸⁸

Međutim, vrhovni zapovjednici, kao i Odbor za nacionalno jedinstvo, nisu bili sigurni u ovaj protokol. Oni su, iako su htjeli spriječiti Menderesove pristaše da preuzmu vlast, shvatili da će ih naglo poništavanje izbora dovesti u neodrživ položaj na domaćem, ali i međunarodnom planu. Naposljetku je na sastanku 24. listopada iste godine postignut sporazum poznat kao „Çankaya Protokol“.

Sporazumom je dogovoreno prvenstveno da će İnönü biti premijer, zatim da će stranke podržati Gürselovu kandidaturu za predsjednika i na kraju da neće biti amnestije za osuđene bivše pripadnike Demokratske stranke. U suprotnom, točnije u slučaju nepoštivanja ovog sporazuma, postojala je prijetnja da će se izvršiti „Protokol 21. listopada“. Dva dana kasnije, İnönü je formirao koalicijsku vladu sa Strankom pravde, a Gürsel je 27. listopada 1961. godine izabran predsjednikom. İnönüova je vlada položila prisegu 29. studenog te godine te je tada Odbor za nacionalno jedinstvo raspušten. Ovim je prijelaz na civilnu vladu napokon dovršen, a samim time završen je prvi vojni udar u Turskoj.⁸⁹

Godine 1962. demokratski izabrani parlament izglasao je da 27. svibnja, datum vojnog udara, bude državni praznik koji se naziva Dan slobode i ustava.⁹⁰

4. Politička situacija u Turskoj nakon prvog vojnog udara

⁸⁸ Akinci, „Türkiye'nin Darbe Geleneği“, 64.

⁸⁹ Akinci, „Türkiye'nin Darbe Geleneği“, 65.

⁹⁰ Varol, „The Democratic Coup d'État“, 328.

U prethodnim poglavljima sažela sam povijest turskog političkog života, od samog osnivanja Turske pa sve do prvog vojnog udara. Dosad smo vidjeli kako je u Turskoj tekao prijelaz na višestranačje, koje su se nove stranke pojavile te kakvu je ulogu vojska imala u svemu tome. Najviše sam se osvrnula na ulogu vojske neposredno prije samog vojnog udara, te na daljnji razvoj događaja nakon njega, što uključuje novi ustav te izbore koji će iznjedriti prvu koalicijsku vladu u Turskoj. Upravo ću se na to fokusirati u ovom poglavlju, u kojem ćemo obuhvatiti period od vojnog udara 1960. godine do sljedećeg vojnog udara 1971. godine, koji su u političkom kontekstu obilježile koalicijske vlade, dva pokušaja vojnog puča i pojava novih stranki.⁹¹ Kronološki ću navesti sve važnije događaje, obuhvaćajući time izbore i nove stranke te političku atmosferu koja vlada u Turskoj tijekom tog perioda i navodi vojsku na ponovno preuzimanje vlasti.

Naime, od 1961. godine do 1965. godine Turskom su upravljale – može se reći – nestabilne koalicije, što je za mladu Republiku koja se dotad susrela samo s većinskom višestranačkom vladom bilo potpuno novo iskustvo. Velika narodna skupština Turske, sastavljena od dva doma, kao što je već spomenuto, izabrala je generala Gürsela za predsjednika 26. listopada 1961. godine, smatrajući to u tom trenutku nužnim za nacionalno jedinstvo. No, s druge strane, sastavljanje vlade bilo je izazovnije, budući da je u pitanju bila prva koalicijska vlada, koja je na kraju, uz pomoć vojnog pritiska te „Protokola“, osnovana u studenom 1961. godine između Narodne stranke i Stranke pravde, pod İnönüom kao premijerom.

No, od samih početaka İnönüova vlada bila je okružena problemima. Sama ideja o koaliciji bila je nepoznanica u Turskoj, budući da su sve vlade od 1923. godine osnovane od jedne stranke. Prisjetimo se, Republikanska narodna stranka bila je na vlasti sve do 1950. godine, a Demokratska stranka od 1950. godine nadalje, do prve vojne intervencije. Republikanska narodna stranka bila je uvjerenija u svoju pobjedu na izborima održanim 1961. godine te nije predvidjela situaciju stvaranja koalicije sa Strankom pravde, sad oslabljenom unutrašnjim podjelama. S druge strane, na čelo Stranke pravde postavljen je Ragıp Gümüşpala, potez koji ukazuje na to da su se članovi te stranke nadali da će on kao bivši general moći dovesti ekstremističke elemente u stranci pod kontrolu. No, iako je on bio spreman pokušati postići da

⁹¹ Akinci, „Türkiye'nin Darbe Geleneği“, 65.

koalicija funkcionira u interesu zemlje, nije mu uvijek išlo za rukom držati oštru promenderesovsku frakciju pod kontrolom.⁹²

Prva koalicija nastala u suradnji sa Strankom pravde, unatoč velikim razlikama u mišljenjima i osobnostima, predstavljala je politički kompromis zasnovan na obostranim strahovima od vojne intervencije. Međutim, ubrzo su se ekonomski liberalizam i prijedlog za oslobađanje zatvorenih demokrata koje je iznijela Stranka pravde sukobili s etatiističkim stajalištima republikanaca i iritirali vojsku koja je bila previše osjetljiva na bilo kakvu akciju koja bi mogla narušiti legitimnost revolucije. Naime, početkom prosinca 1961. godine zastupnici Stranke pravde počeli su raspravljati o mogućnosti podnošenja zakona o amnestiji.⁹³ Međutim, stariji su zapovjednici upozoravali na to da bi ako se zakon o amnestiji provede, to moglo dovesti do ponovnog interveniranja vojnih snaga. Prva je koalicija dakle preživjela samo do lipnja 1962. godine, kada se raspala zbog pitanja amnestije za utamničene demokrate.

Što se tiče vojske, ona se u ovom slučaju našla u nezavidnom položaju, braneći legitimitet puča i štiteći parlamentarnu demokraciju istovremeno. Čelnici su stoga pokušavali postaviti ograničenja na ono što bi prodemokratska oporba mogla zahtijevati, a to je prvenstveno bila amnestija. Situaciju su pokušavali smiriti İnönü i Cevdet Sunay, ukazujući na raspuštanje Sindikata oružanih snaga.

Taj ishod doveo je do sastanka 59 časnika koji je održan u Istanbulu 9. veljače 1963. godine, a na kojem su se časnici dogovorili o novom „protokolu“, spominjući pokret koji će poduzeti 28. veljače iste godine.⁹⁴

Taj pokret koji je dogovoren na sastanku sastojao se od državnog udara koji bi bio izveden uspostavljanjem Vijeća sigurnosti. Oni bi zatim imenovali kabinet, a Nacionalna skupština bila bi uspostavljena nakon određenog razdoblja. Nadalje, također bi se poduzele sve potrebne mjere za provedbu reforme koje revolucija od 27. svibnja 1960. godine, prema njihovom mišljenju, nije uspjela ostvariti. Stoga je odlučeno pokušati srušiti ustavni režim u Turskoj, za koji su časnici tvrdili da je neadekvatan za potrebe zemlje. Mlađa generacija časnika turske vojske, koja čini veći postotak niže srednje klase, pokazala je karakteristično nestrpljenje prema parlamentarnoj politici te izraženu želju za provođenjem radikalnih društvenih reformi

⁹² Hale, *Turkish Politics and the Military*, 153.

⁹³ Kemal H. Karpat, „The Military and Politics in Turkey, 1960-64: A Socio-Cultural Analysis of a Revolution“, *The American Historical Review* 75 (6) (1970), 1679.

⁹⁴ Hale, *Turkish Politics and the Military*, 155.

s revolucionarnom brzinom, što se jasno očitovalo u njihovom ponašanju tijekom ovog događaja. Plan za ponovni državni udar prihvatio je Talat Aydemir (lider radikalne stranke i zapovjednik vojne akademije). Međutim, ovaj isplanirani pokušaj puča nije uspio, budući da nije imao podršku višeg vojnog sloja, što je zapravo bilo ključno za njegov pokret. Sunay je na ovu intervenciju čvrsto stavio veto, a Aydemir i njegovi pristaše amnestirani su zakonom.⁹⁵ Nakon ove epizode, svi čelnici stranki sastaju se zajedno s predsjednikom İnönüom kako bi potpisali zajedničku deklaraciju u svrhu zaštite legitimiteta vojne akcije 27. svibnja 1960. Ubrzo nakon toga donesen je zakon da je napadati legitimitet puča iz 1960. godine ili tvrditi da je bilo koja stranka nastavak Demokratske stranke teško kažnjivo djelo.

İnönü je zatim 24. lipnja 1962. godine najavio novu koalicijsku vladu, davši ostavku dosadašnjem kabinetu. Koalicijska vlada ipak je promijenila svoj prijašnji sastav. Naime, Stranka pravde se povukla u opoziciju i zamijenile su je tri manje stranke: Nova Turska, Republikanska seljačka nacionalna stranka i Narodna stranka, uz Republikansku narodnu stranku.⁹⁶

İnönü se nadao kako će se ova vlada pokazati više kooperativnom od prethodne, time što je isključena Stranka pravde. Kada je uslijedila godišnjica Menderesova pogubljenja, ponovno su se počeli javljati problemi i želje za amnestijom od strane prodemokratske oporbe. Uz to, Aydemir je unatoč prijašnjem neuspjehu nastavio politički djelovati te je u svibnju 1963. godine ponovno pokušao izvesti puč, što mu ni ovaj put nije pošlo za rukom. Naposljetku biva uhićen i pogubljen.⁹⁷ Aydemirovo suđenje i pogubljenje 1964. godine nije izazvalo nikakve reakcije u Turskoj.

Međutim, ostali koji su bili umiješani u pokušaj državnog udara u Turskoj, uglavnom mlađi časnici i kadeti vojne akademije, nisu kažnjeni, već ih je većina ostala na svojim dužnostima, dok su se ostali koji su otišli u mirovinu priključili raznim političkim strankama.

Najvažniji razlog neuspjeha oba pokušaja puča bio je taj što je vojska kao cjelina željela ostati izvan politike, pogotovo zato što su njezini interesi bili zaštićeni nizom zakona i mjera donesenih 1960. godine.⁹⁸

⁹⁵ Akinci, „Türkiye'nin Darbe Geleneği“, 65.

⁹⁶ İsmet Giritli, „Turkey since the 1965 Elections“, *Middle East Journal*, 23(3) (1969), 351.

⁹⁷ Hale, *Turkish Politics and the Military*, 169.

⁹⁸ Karpas, „The Military and Politics in Turkey, 1960-64“, 1680.

Nadalje, kada je prvi predsjednik Stranke pravde, Ragıp Gümüşpala, preminuo, među turskom vojskom ali i političkim krugovima iznova se javlja strah da će Gümüşpala zamijeniti netko vezan uz ekstremne promenderesove skupine, što bi zatim potaknulo ponovno otvaranje pitanja ishoda prvog vojnog udara. Pobjedu na izborima za novog predsjednika Stranke pravde iznio je Süleyman Demirel. Süleyman Demirel rođen je 1924. godine u seljačkom domaćinstvu u pokrajini Isparti, a školovao se za građevinskog inženjera na Tehničkom sveučilištu u Istanbulu. Nakon usavršavanja u Sjedinjenim Državama, pridružio se državnoj službi, a Menderes ga je imenovao ravnateljem Državne uprave za hidrotehniku. Nakon 1960. godine radio je kao uspješan privatni poduzetnik, a zatim je ušao u politiku i vrlo brzo je izabran za čelnika Stranke pravde.⁹⁹ Nije teško zaključiti kako je njegovo seljačko podrijetlo privlačilo bivše pristaše Menderesa, ali s druge strane Demirel je bio poznat po tome da želi okončati sukobe između Stranke pravde i vojske, zbog čega su ga i vojni zapovjednici favorizirali.

U međuvremenu, 1965. godine İnönüov je mandat završio, a premijersko mjesto tada je ustupljeno neovisnom senatoru Suatu Hayri Ürgüplü. On je zatim u veljači 1965. godine formirao koaliciju od manjih stranaka koje su udružile snage sa Strankom pravde. Ovim je potezom vlada Ürgüplüja dokazala da su oružane snage voljne dopustiti Menderesovim nasljednicima da preuzmu dužnost i to je otvorilo put pobjedi Stranke pravde na općim izborima u listopadu 1965. godine. U tom je periodu Süleyman Demirel, postavši zamjenikom premijera, ojačao svoj politički status.¹⁰⁰

Opći izbori održani 1965. godine, točnije njihovi rezultati, povećali su šanse za postizanje veće političke stabilnosti u Turskoj. Stranka pravde zadržala je svoju većinu u Senatu. Na ovim izborima bilo je jasno da su preferencije masovnih stranaka prvenstveno određivali civilni političari, a ne generali. Ubrzo nakon i ovih izbora odnos vlade i vojske testiran je ponovnom raspravom u vezi amnestije za bivše vođe demokrata. Napokon je odlučeno da vojska ne smije dalje intervenirati po tom pitanju, te je u skladu s tim parlament usvojio zakon o amnestiji. Ovim je zakonom pomilovano preko dvadeset tisuća ljudi, no i dalje im je oduzeto političko pravo da se kandidiraju za javnu funkciju. Također, važno je navesti da 1966. godine Gürsela na predsjedničkom mjestu zamjenjuje Cevdet Sunay, koji time postaje i predsjednikom oružanih snaga, što je svakako doprinijelo zbližavanju civilno-vojnih odnosa te je bilo od nesumnjive koristi za Demirela. Na taj je način Demirelova politička pozicija postala prilično

⁹⁹ Giritli, *Turkey since the 1965 Elections*, 353.

¹⁰⁰ Giritli, *Turkey since the 1965 Elections*, 352.

ambivalentna, budući da se pozivao na Menderesovu tradiciju zbog narodne podrške, ali donekle je ovisio o oružanim snagama, to jest glavnim neprijateljima Menderesa.¹⁰¹

Ono što možemo zaključiti iz prethodnih par godina jest da je sad turska demokracija pokazala nevjerovatnu vitalnost, ali još uvijek je bilo poteškoća koje je trebalo prevladati. Kao što je spomenuto u jednom od prethodnih poglavlja, mnogi su nezadovoljni intelektualci i političari početkom 60-ih godina izgubili nadu da će ikada doći na vlast putem glasačkih kutija i počeli su favorizirati autoritarno rješenje i kao ideologiju i kao tehniku brzog razvoja. Mnoge su se skupine nezadovoljnih, razočarane neuspjehom političkih stranaka da podrže društvene i ekonomske reforme predložene 1960. – 1961. godine, okrenule protiv parlamentarnog režima i osudile ga kao neprikladnog turskoj potrebi za brzim napretkom. U isto je vrijeme u samom parlamentu oporba optužila Republikansku narodnu stranku da koristi vojsku za održavanje vlastite vlasti i da ostavlja dojam da je vojska ta koja je odgađala punu uspostavu civilne vlasti. Stranka pravde i Nova Turska stranka inzistirale su na supremaciji nacionalne volje, Parlamenta, Ustava i slobode političkih stranaka. Ove rasprave, o kojima je tisak naširoko izvještavao, dodatno su potaknule ideološke struje u društvu koje su se već stvarale od revolucije.¹⁰²

Marksističkoj struji, koju je predstavljala Radnička stranka (İşçi Partisi), osnovana 1961. godine, pod vodstvom Mehmeta Ali Aybara, bivšeg sveučilišnog profesora, i nizu drugih manje socijalističkih organizacija suprotstavile su se nacionalističke skupine i udruge. No, unatoč energičnim nastojanjima marksista da izazovu neprijateljstvo prema postojećem društvenom i gospodarskom sustavu i turskoj vanjskoj politici, na izborima održanim 10. listopada 1965. godine Radnička stranka osvojila je samo tri posto glasova od ukupnog biračkog tijela i dobila samo dva zastupnika. Dakle, bez usporedbe s ostalim strankama i njihovim rezultatima nije teško zaključiti da je rezultat Radničke stranke bio dosta razočaravajući, unatoč simpatijama nekih od najutjecajnijih dnevnih listova, prešutnoj podršci Republikanske narodne stranke i općoj podršci među intelektualcima koji su željeli vidjeti socijalističku skupinu u parlamentu. Što se tiče republikanaca, nakon što je İnönü promijenio politiku stranke i usmjerio je prema lijevom centru i umjerenoj socijaldemokraciji, njeni su se konzervativni članovi strogo protivili tome, te je na konvenciji u travnju 1967. godine gotovo trećina parlamentarnih članova Republikanske narodne stranke dala ostavku na članstvo u stranci, s obrazloženjem da je

¹⁰¹ Hale, *Turkish Politics and the Military*, 172-173.

¹⁰² Karpat, „The Military and Politics in Turkey, 1960-64“, 1680.

stranka odabrala put predaleko ulijevo da bi bio kompatibilan s izvornim načelima koje je postavio Atatürk 1920-ih. Zatim su na čelu s Turkanom Feyzioğluom osnovali novu stranku „Stranku oslanjanja“ (Güven). Vođa Stranke oslanjanja Turhan Feyzioğlu, profesor prava, rođen je 1922. godine, a narodu je postao poznat za vrijeme 1950-ih godina kao otvoreni kritičar Menderesa, kada je bio prisiljen napustiti svoju katedru na Fakultetu političkih znanosti u Ankari.¹⁰³

4.1. Promjene i pojava ljevičara

U prethodnom poglavlju primjećujemo pojavu novih stranki i struja u Turskoj. Budući da će ovo biti jako važno za shvatiti sljedeći vojni udar koji će izbiti 1971. godine, u ovom poglavlju ću se fokusirati na politička događanja koja su obilježila 1960-e godine u Turskoj.

Gospodarski razvitak tijekom šezdesetih godina dvadesetog stoljeća, te društveno-kulturne transformacije koje su ga pratile, značajno su promijenile prirodu političkih pitanja, kao i stavove birača u Turskoj. Ovu promjenu Karpat objašnjava kroz materijalne. Tako primjerice on navodi povećanje stope urbanizacije, koja je dosegla više od 25 posto 1960. godine i čak 31 posto 1965. godine. Uz to spominje i stopu pismenosti koja je dosegla čak 48 posto. Karpat također ističe kulturne čimbenike, kao što je izloženost radnika u Europi novim idejama i načinima života. Mnogi radnici u Turskoj su dolazili sa sela ili nižih urbanih skupina te su se suočavali s novim idejama i društvenim normama tijekom boravka u Europi, što je doprinijelo promjenama u društvenim i političkim stavovima. Analizirajući podatke tog perioda možemo vidjeti da su stopa zaposlenosti u industriji i dohodak od industrijskih i uslužnih zanimanja porasli mnogo brže od onih u poljoprivredi. Zapravo, bujanje raznih ljevičarskih struja, najprije među dobrostojećim slojevima stanovništva, a u posljednje vrijeme među nekim radničkim i drugim urbanim skupinama može se pripisati nesposobnosti glavnih političkih stranaka da procijene te promjene i daju im intelektualni i praktični izraz u vlastitim programima i stavovima.¹⁰⁴

¹⁰³ Giritli, *Turkey since the 1965 Elections*, 353-357.

¹⁰⁴ Kemal H. Karpat, „Political Developments in Turkey, 1950-70“, *Middle Eastern Studies* 8(3) (1972), 354.

Prvi značajan razvoj u lijevoj politici u Turskoj bila je Osmanska socijalistička stranka¹⁰⁵ osnovana 1910. godine pod utjecajem Francuske socijalističke stranke. Cilj stranke bio je pronaći put do socijalističkog poretka unutar parlamentarnog sustava. Zatim se krajem Drugog svjetskog rata pojavljuje „Turska radnička i seljačka socijalistička partija“¹⁰⁶ osnovana zalaganjem turskih intelektualaca školovanih u Njemačkoj i turskih radnika koji rade u Njemačkoj te uz nju i „Komunistička partija Turske“¹⁰⁷. Ove su tri stranke ujedinile svoje stavove i programe te nastavile djelovati pod jednom strankom – Komunističkom partijom Turske.¹⁰⁸ Uz sve to, tijekom šezdesetih godina pojavljuje se mnogo više ljevičarskih organizacija, kao posljedica dinamike razvoja Turske, industrijalizacije, razvoja radničke klase i političkih ishoda vojnog udara 1960. godine.

Sljedeći izbori u Turskoj održani su u listopadu 1969. godine. Na ovim je izborima Stranka pravde dobila najviše glasova (46,5 %), većinu mjesta u senatu, a Demirel je ponovo izabran za premijera. Nakon Demirelove dvije uzastopne pobjede na izborima, oporbene stranke, a posebice Republikanska narodna stranka svoj neuspjeh doživjet će prilično ozbiljno. Sada i među njima samima postaje jasno da İnönüova stranka treba nove ideje i mlađe vođe kako bi napredovala u budućnosti u političkom smislu. Već je i na prethodnim izborima koji su se održali 1965. godine, nakon što je Republikanska narodna stranka bila poražena, İnönü pokušao uvesti neke promjene. Stoga je usmjerio stranku prema lijevom centru i umjerenoj socijaldemokraciji, no njeni su se konzervativni članovi strogo protivili bilo kakvoj vrsti socijalizma. Potom je 48 članova odlučilo napustiti Republikansku narodnu stranku i na čelu s Turkanom Feyzioğluom osnovati „Republikansku stranku oslanjanja“¹⁰⁹. Ova je stranka na izborima 1969. godine uspjela dobiti 15 mjesta u senatu.

Još ćemo spomenuti Bülenta Ecevita kao zagovornika lijevog centra u turskoj politici. On je svoju političku karijeru započeo kao mladi novinar, no brzo se penjao na političkoj ljestvici. Već je 1967. godine postao vođa Republikanske narodne stranke, no u to vrijeme stranka se prilagođavala na svoju još uvijek novu, ljevičarsku političku narav. Iz rezultata izbora 1969.

¹⁰⁵ Osmanlı Sosyalist Fırkası

¹⁰⁶ Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası

¹⁰⁷ Türkiye Komünist Partisi

¹⁰⁸ Şenol Durgun, „Left-Wing Politics in Turkey: Its Development and Problems“, *Arab Studies Quarterly* 37(1) (2015), 13.

¹⁰⁹ Cumhuriyetçi Güven Partisi, CGP

godine, na kojima je Republikanska narodna stranka osvojila samo 27,4 % glasova, možemo zaključiti da je izgubila dio svoje podrške te nije najbolje prolazila kod biračkog tijela.¹¹⁰

Kao što je već spomenuto, šezdesetih se godina na krajnjoj lijevoj strani turske politike pojavljuju mnogi pokreti, a među njima su se istaknula tri najznačajnija. Prvi od njih bio je pokret „Yön – Devrim“, drugi „Nacionalna demokratska revolucija“ te treći „Turska radnička stranka“ (Türkiye İşçi Partisi – TIP).¹¹¹ Ova se stranka smatra prvom ustavnim marksističkom strankom, što je samo doprinijelo već napetoj situaciju u turskoj politici. Njeni su članovi vjerovali da je Turska kapitalistička zemlja, te da stoga radnička klasa treba voditi društvene borbe, a shodno tome tvrdili su da razvojne faze koje su ortodokсни marksisti opisali za Zapad vrijede i za Tursku te da Turska treba usvojiti društvene ekonomske formacije koje je Marx predložio.¹¹² Stranka je pod vodstvom Mehmeta Alija Aybara na izborima 1969. godine dobila tek dva parlamentarna mjesta.¹¹³ Nakon što je Ali Aybar dao ostavku, na njegovo je mjesto došla Behice Boran, prva žena koja je vodila važnu političku stranku u Turskoj. No, u to vrijeme stranka je bila u popriličnom rasulu, pri čemu je značajan dio njenih članova bio uvjeren da će morati posegnuti za revolucijom kako bi osvojili vlast. Uz to, grupa studenata iz Ankare koji su izvršitelje prvog vojnog udara vidjeli kao heroje, bili su inspirirani ekstremistima ove Turske radničke stranke te su osnovali Revolucionarnu omladinsku federaciju Turske¹¹⁴, poznatiju pod imenom Dev-genç.¹¹⁵ Dev-genç se sastojao od nekoliko tisuća mladih socijalističkih aktivista, a mobiliziran je bio i znatan broj studenata diljem cijele države. Osim što su organizirali brojne prosvjede na sveučilištima, podupirali su sindikalne organizacije i štrajkove radnika, kritizirali su rad Turske radničke stranke, borili se protiv desničarskih militanata te su uglavnom doprinijeli i/ili bili uzrok mnogim neredima koji su zapalili Tursku u tom polariziranom razdoblju.¹¹⁶

Krajem šezdesetih godina intelektualci i dio ljevice sve više su razmišljali da u Turskoj sad nije moguće doći na vlast izborima. Naime, smatrali su da se razvoj zemlje i ustavom zacrtane reforme mogu postići samo preuzimanjem vlasti od strane vojnih, intelektualnih i progresivnih organizacija, te su stoga bili bliski s časnicima disidentima. Ljevičari koji su bili povezani s

¹¹⁰ Daniel Moreno, „The Turkish Left: A Tale of Two Classes“, *Insight Turkey* 8 (1997), 129.

¹¹¹ Durgun, „Left-Wing Politics in Turkey“, 16.

¹¹² Durgun, „Left-Wing Politics in Turkey“, 20.

¹¹³ Erkan Doğan, „Parliamentary Experience of the Turkish Labor Party: 1965–1969“, *Turkish Studies* 11(3) (2010), 316.

¹¹⁴ Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu - Devrimci Gençlik, DEV-GENÇ

¹¹⁵ Hale, *Turkish Politics and the Military*, 177.

¹¹⁶ Moreno, „The Turkish Left: A Tale of Two Classes“, 131.

časopisom „Yön“ (*Smjer*) s vojskom su ozbiljno razmatrali o potencijalnoj revoluciji u kojoj bi vojska imala vodeću ulogu. Čak su 1969. zajedno osnovali tajnu političku stranku pod imenom „Stranka nacionalne revolucije“.¹¹⁷ Uz to, urednici časopisa „Devrim“ osnovali su iste godine „Opće revolucionarno vijeće“.¹¹⁸ Časopis „Devrim“ koji je izlazio 1969. godine pozivao je vojsku na ostvarenje jednopartijske vladavine, hvaleći vojne udare u različitim dijelovima svijeta, sve dok obavještajne službe toga nisu postale svjesne. Čini se da je lijeva strana turske politike tada stvarala okruženje za izvođenje vojnog puča.¹¹⁹

4.2. Polarizacija u drugoj polovici 1960-ih godina

Osim što je 1965. godine uslijedilo širenje ostalih marksističkih revolucionarnih organizacija među studentima, od kojih su najznačajnije Turska narodnooslobodilačka vojska¹²⁰ na čelu s Denizom Gemişem te Turski narodnooslobodilački front¹²¹ na čelu s Mahirom Cayanom, s druge strane, to jest s desne strane turske politike, na čelo Republikanske seljačke nacionalne stranke došao je Alparslan Türkeş koji je promijenio ime stranke u „Nacionalistička akcijska stranka“.¹²² Uz sve dosad navedene stranke i pokrete u ovom je periodu osnovana i militantna podružnica mladih poznata kao „Sivi vukovi“¹²³. Ovoj su se Türkeşovoj organizaciji pridružili brojni studeni u Turskoj, a u ime organizacije prošli su kroz paravojnu obuku u posebno dizajniranim kampovima. Godine 1969. djelovali su diljem Turske, zastrašujući ljevičarske studente, nastavnike, političare, u sklopu svoje misije koja je bila obraniti Tursku od komunizma.¹²⁴ Dok se „Sivi vukovi“ povezuju s turskim nacionalizmom i panturkizmom, koji naglašava kulturno i političko jedinstvo svih naroda koji govore turski jezik, revolucionarna omladinska federacija Turske „Dev-genç“ prvenstveno je bila povezana s kurdskim nacionalizmom i marksističkom ideologijom.¹²⁵

Pojava ekstremističkih skupina na krajnje desnoj i krajnje lijevoj strani dovela je do razorne situacije u kampusima, ali i izvan njih, a prvi ozbiljni problemi događaju se u Ankari 1968.

¹¹⁷ Ulusal Devrim Partisi

¹¹⁸ Doronsoro i Gourisse, „The Turkish Army in Politics“, 7.

¹¹⁹ Akinci, „Türkiye'nin Darbe Geleneği“, 67.

¹²⁰ Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu

¹²¹ Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi

¹²² Hale, *Turkish Politics and the Military*, 177.

¹²³ Bozkurtlar - Ülkü Ocakları

¹²⁴ Lisa Mügge, *Turkey: Labour Migration To Transnational Party Politics* (Beyond Dutch Borders, Amsterdam University Press, 2011), 150.

¹²⁵ Omer Taspinar, *Kurdish Nationalism and Political Islam in Turkey: Kemalist Identity in Transition* (Routledge, 2011) 92.

godine kada izbija borba između lijevih i desnih studenata. Činjenica da su neki ljevičarski revolucionari, točnije pripadnici Dev-geňa, prošli obuku u palestinskim logorima i možda imali sovjetsku podršku, dok je s druge strane desnica podržana iz inozemstva dodatno je rasplamsala već napetu situaciju, te se činilo kao da se Turskoj bliži građanski rat. Nakon što je Ustavom iz 1961. obnovljen demokratski politički život, bilo je očito da je ponovno došlo vrijeme za obnovu, jer novonastali politički poredak nije mogao zadovoljiti potrebe Turske kao države u razvoju u proteklih deset godina. Godine 1969., kao i u mnogim dijelovima svijeta, mladi su u Turskoj izašli na ulice sa zahtjevima za promjenama.¹²⁶ U nekim se radovima izbori iz 1969. godine smatraju glavnim razlogom za vojnu intervenciju koja će se dogoditi 1971. godine. Primjerice, Başaran u svom radu uspoređuje ishod izbora koji su prethodili vojnoj intervenciji 1960. te ishod ovih izbora iz 1969. godine, te na temelju toga zaključuje kako je ponovna pojava „demokrata“, sada „Stranke pravde“, uzrokovala pobune dijela stanovništva koji će od vojske zahtijevati da spasi situaciju u Turskoj, a na taj način još jednom lišiti Tursku demokracije.¹²⁷

Ova cijela situacija bila bi manje zabrinjavajuća da je Demirelova vlada pružala osjećaj da je dovoljno snažna i odlučna da se usprotivi neredima i prosvjedima. No Demirel se nalazio u dubokim problemima s vlastitom biračkom jedinicom nakon 1969. godine. Mnoge su manje desničarske stranke ušle u udio glasova Stranke pravde. Islamski se fundamentalizam prvi put nakon osnivanja Turske Republike 1923. godine ponovno počeo javljati kao utjecajna i neovisna sila. Osim toga Demirel se morao nositi s optužbama koje su dolazile od strane bivšeg demokratskog krila njegove stranke, disidenti su neprestano izazivali njegovo vodstvo. Godinu dana nakon izbora, u prosincu 1970. godine situacija još manje ide u Demirelovu korist, kad je 27 pobunjeničkih zamjenika protjerano iz Stranke pravde te oni osnivaju zasebnu Demokratsku stranku. Uz sve navedeno nije teško zaključiti kako Turskom sve više jača dojam da Demirel gubi kontrolu nad vlastitim sljedbenicima te je ujedno i nesposoban nositi se s tada aktualnim prijetnjama ekstremista i s lijeve i desne strane.¹²⁸

Nestabilna situacija i politička polarizacija koja se u Turskoj provlači još od posljednjeg vojnog udara 1960. godine te pred sam kraj 60-ih postaje puna naboja i političke napetosti, što

¹²⁶ Hale, *Turkish Politics and the Military*, 178.

¹²⁷ Doğan Başaran, *12 Mart Askeri Muhtırası Ve Türk Demokrasisi* (Betül KARAGÖZ YERDELEN, Ankara, 2017), 129.

¹²⁸ Hale, *Turkish Politics and the Military*, 180.

potvrđuju učestali neredi i prosvjedi. Sve će to napokon eskalirati 12. ožujka 1971. godine kad vojska po drugi put u povijesti Republike Turske reagira preuzimanjem vlasti od civilne vlade.

5. Drugi vojni udar

5.1. Memorandum 12. ožujka 1971. godine

Nakon što sam ukratko sažela nepravilike koje su zahvatile Tursku nakon prvog vojnog udara, slijedi poglavlje u kojem se bavim onim što je uslijedilo, a to je još jedna vojna intervencija. Posljednji izbori koje sam spomenula bili su u listopadu 1969. godine, nakon čega je uslijedilo razdoblje stvaranja novih stranki te jakih nesuglasica između turske ljevice i desnice. U siječnju 1971. godine bilo je potpuno jasno da je Turska u stanju kaosa. Sveučilišta su prestala raditi, a studenti su sudjelovali u brojnim demonstracijama diljem zemlje. Nadalje, Islamistički pokret postao je agresivniji, a islamistička je stranka „Stranka nacionalnog reda“¹²⁹ otvoreno odbacivši kemalizam izazivala vojne oružane snage.

Nakon vojnog udara iz 1961. godine u Ustav su unesene mnoge promjene. Ljudi su imali više građanskih prava, sveučilišta veću autonomiju, a studenti slobodu organiziranja vlastitih udruga, radnici su dobili pravo na štrajk. Državni radio, televizija i velik dio tiska sada su bili autonomni i često vrlo kritični prema vladi, a autonomija sveučilišta značila je da policija sada može ući u kampus samo na poziv rektora. Ovo je otežalo situaciju u kojoj se Demirel našao, budući da su mu u mnogo slučajeva ruke bile vezane, a također nije imao dvotrećinsku većinu u skupštini potrebnu za promjenu ustava i ograničavanje građanskih sloboda, iako se većina u njegovoj stranci zalagala za tu promjenu.¹³⁰

Sami početak 1971. godine u Turskoj se pamti kao stanje potpunog kaosa. Sveučilišta su bila zatvorena, a studenti su po uzoru na kubanske revolucionare radili neredne, pljačkajući banke i uništavajući sve američko u Turskoj. Radnici u tvornicama su štrajkali, Islamistički pokret postao je agresivniji i javno je odbacio kemalizam, što je pojačalo bijes oružanih snaga.¹³¹

¹²⁹ Millî Nizam Partisi

¹³⁰ Zürcher, *Turkey: A Modern History*, 252.

¹³¹ Ahmad, *The making of modern Turkey*, 147.

Situacija se samo pogoršavala, a do ožujka 1971. godine postajalo je sve jasnije kako premijer Demirel više nije mogao kontrolirati situaciju koja je sad već eskalirala. Na sastanku skupštine njegove stranke održanom 8. ožujka 1971. godine uvidio je da više ne uživa ni njihovo potpuno povjerenje, a to je potvrđeno za dva dana kada je zatražen njegov odlazak. Socijalni nemiri i rastuće aktivnosti radikalnih ljevičarskih skupina i desničarskih krugova paralizirale su Demirelovu vladu.¹³² Budući da je Demirel davao dojam da je izgubio kontrolu i da njegova vlada nije bila sposobna nositi se sa sve većim neredima i sukobima, vojnim je snagama bilo jasno da zakon i red treba obnoviti. Također, kao što je bio slučaj i neposredno prije prethodnog vojnog udara, unutar oružanih snaga nisu svi bili istog razmišljanja niti su imali iste ciljeve. Neke su skupine bile mišljenja da stvarni napredak države neće biti moguć unutar liberalno-demokratskog sustava, te su se zalagali za autoritarni režim koji bi Tursku učinio ravnopravnijom, neovisnijom i modernijom. S druge strane, bilo je onih koji se s ovim nisu slagali. Kako bi spriječili ekstremnu i po njihovom mišljenju daleko štetniju potencijalnu intervenciju radikalnih elemenata u oružanim snagama, najviši su zapovjednici odlučili reagirati uručivši memorandum.¹³³

Dakle, vojska se, potaknuta dosadašnjim događajima, ali i poučena prijašnjim iskustvom, ovaj put odlučila za blaži put prema rješenju proglašivši memorandum poznat kao „Memorandum 12. ožujka“. Ovim su memorandumom zahtijevali formiranje jake, vjerodostojne vlade sposobne provesti reforme predviđene ustavom. Prijetili su da će preuzeti vlast ako vlada odbije dati ostavku, ostavljajući Demirela bez alternative. Njegova ostavka otvorila je put antidemokratskim mjerama na koje je često pozivao, ali ih nije mogao poduzeti zbog ograničenja propisanih Ustavom iz 1961. godine.¹³⁴

Memorandumom je vlast neizravno prešla u ruke vojske. Tekst memoranduma bio je kratak, a u njemu su bili sažeti razlozi memoranduma – vlada koja je svojim (ne)djelovanjem gurnula državu u anarhiju, rivalstvo, socijalne i ekonomske nemire. Javnost je stoga izgubila nadu u uspjeh reformi predviđenih ustavom, a budućnost Turske Republike bila je ugrožena. Zatim su navedeni ciljevi memoranduma – formiranje snažne vlade koja će provoditi zakone kemalističke revolucije, što će ublažiti očaj i tugu turske nacije i privesti kraju tadašnje anarhično stanje.¹³⁵

¹³² Doğan, „Parliamentary Experience of the Turkish Labor Party: 1965–1969“, 316.

¹³³ Hale, *Turkish Politics and the Military*, 180.

¹³⁴ Ahmad, *The making of modern Turkey*, 147.

¹³⁵ Ömer Faruk Özcan i Yusuf Devran, „1960'tan 2016'ya Askeri Darbe ve Muhtıra Metinleri Anlamlar Amaçlar Niyetler ve İdeolojiler“, *Dergi park* 1 (2016), 10.

Ovaj je potez turskih oružanih snaga označio njihov drugi put interveniranja u civilnu vlast unutar 11 godina kako bi srušili izabranu vladu. Međutim, ovaj put njihova je akcija bila daleko manje odlučna i cjelovita ako je usporedimo s onom iz 1960. godine. Umjesto da su izravno preuzeli vlast, zapovjednici oružanih snaga ovaj su put izdali memorandum predsjedniku Sunayu i parlamentu. Memorandum koji su potpisali načelnik glavnog stožera i zapovjednici snaga pročitan je istog dana na državnoj radio stanici, a u njemu su zapovjednici prvenstveno zahtijevali ostavku vlade koja je došla na vlast demokratskim izborima i Demirela te uspostavu jake vlasti koja bi mogla ispuniti propise predviđene ustavom s kemalističkim shvaćanjem. Kao što je navedeno, u memorandumu se upozoravalo da će u slučaju neispunjenja ovih zahtjeva vojska u potpunosti preuzeti upravu.¹³⁶

Vojna intervencija ovaj put nije gotovo nikoga nije iznenadila. Iako su različiti razlozi doveli zemlju do ovog memoranduma, ipak je najvažniji bio nemogućnost institucionalizacije novog sustava uvedenog Ustavom iz 1961. godine. Ovaj novi sustav bio je liberalniji od prethodnog te je davao važnost individualnim pravima i slobodama. Postoji mišljenje da je razlog zašto Demokratska stranka nije uspjela provesti ono što je traženo u ustavu upravo taj što tijekom njegovog sastavljanja nije bilo nijednog njihovog predstavnika.¹³⁷

Nadalje, prioritet memoranduma dakako je bio uspostavljanje zakona i reda. Jedna od prvih stvari koja je tražena putem memorandum bila je zatvaranje svih omladinskih organizacija povezanih s Dev-geçom, koje su bile okrivljene za ljevičarsko nasilje.¹³⁸

Nakon emitiranja memoranduma, premijer Demirel sazvao je hitan sastanak vlade te je podnio ostavku u kojoj zaključuje da je nemoguće pomiriti memorandum s ustavom i načelom vladavine zakona. Zürcher zaključuje kako je neposredna reakcija političara na memorandum isprva bila negativna, budući da je Demirel podnio ostavku, a u isto vrijeme İnönü je oštro osudio ponovno miješanje vojske u politiku. No oba su se čelnika pomirila sa situacijom, a İnönü je kasnije dao svoju podršku novoj vladi.¹³⁹

Odmah nakon što je Demirel podnio ostavku vojska se suočila s problemom što dalje učiniti s vlasti koju oni nisu bili voljni obnašati. Predsjednik Sunay tada je trebao pronaći neutralnog premijera koji bi mogao provesti – prema Demirelovom mišljenju – dvosmislene ciljeve memoranduma, te je za to mjesto 19. ožujka imenovao Nihat Erima, člana Republikanske

¹³⁶ Hale, *Turkish Politics and the Military*, 184.

¹³⁷ Akinci, „Türkiye'nin Darbe Geleneği“, 67.

¹³⁸ Ahmad, *The making of modern Turkey*, 148.

¹³⁹ Zürcher, *Turkey: A Modern History*, 258.

narodne stranke i İnönüovog dugogodišnjeg suradnika. Nihat Erim je zatim dao otkaz u Republikanskoj narodnoj stranci i pokušao formirati vladu i djelovati u nestranačkom duhu. Vlada koju je sastavio Erim u ožujku je dobila potporu obje glavne stranke. Ipak, njegova se vlada temeljila na neizvedivom kompromisu, budući da nije bila izabrana u normalnim uvjetima, niti je bila izravna vojna diktatura koja bi mogla u potpunosti ignorirati parlamentarnu oporbu.¹⁴⁰ Za razliku od vojne intervencije 1960. godine, ovaj put vojnim udarom nije u potpunosti reorganiziran cijeli politički sustav; Ustav, parlament i glavne političke stranke nisu bili raspušteni.

5.2. Koalicijske vlade nakon memoranduma

Dakle, memorandum je najavio provedbu reformi koje dosad vlada nije uspjela provesti. Budući da bi provedba ekonomskih reformi mogla potrajati duže vrijeme, nova vlada je to za početak ostavila po strani te joj je prvi zadatak bio suočavanje s terorističkim događajima. Iako to nije bila Erimova prva opcija, pritisak vojnih zapovjednika i nastavak incidenta ipak je ovaj problem učinio hitnijim te je Erim bio primoran na proglašenje vojnog stanja 27. travnja 1971. godine.

Već spomenuta skupina, koja sebe naziva Turskom narodnooslobodilačkom vojskom, terorizirala je Turskom, vršeći otmice sa zahtjevima za otkupninom i pljačke, a država je na njihove postupke odgovorila masovnom represijom. Tako je primjerice zamjenik premijera i vojni predstavnik u kabinetu, Sadi Koçuş, objavio rat svima koji se protive zakonu. Zatim je proglašeno ratno stanje u 11 od 67 turskih pokrajina. Osim toga, vlada je naredila knjižarama da ne prodaju publikacije koje su vlasti zabranile. Naime, budući da nikad nije bilo razriješeno koje su objave cenzurirane, policija je provodila ove naredbe te privela dva istaknuta novinara i cenzurirala sve publikacije ljevice, dok su publikacije desnice i dalje slobodno objavljivane. Iako su ekstremne lijeve skupine isprovocirale vojni udar, bile su jako razočarane rezultatima.¹⁴¹ Tijekom vojnog stanja štrajkovi su zabranjeni, sloboda tiska je ograničena, a neki od vodećih listova u Turskoj suspendirani su na određeno vrijeme. Ove su se mjere teško mogle opravdati potrebom za suzbijanjem terorizma. Liberalniji su članovi vlade, kao i sam premijer, prosvjedovali protiv mnogih uhićenja. No nakon proglašenja ratnog stanja vlada je

¹⁴⁰ Hale, *Turkish Politics and the Military*, 194.

¹⁴¹ Ahmad, *The making of modern Turkey*, 150-151.

bila nemoćna i vojska je bila izvan njihove kontrole. Pod pritiskom vojske i konzervativnih stranki u parlamentu, vlada je bila dužna revidirati ustav tako da je umanjila građanska prava i ograničila autonomiju paradržavnih institucija (sveučilišta), čemu se Erim izvorno protivio. Nakon ovih izmjena, turska politika 1970-ih nije bila znatno manje demokratska nego 1960-ih, no ipak je to izazvalo žestoke prigovore na račun Erima, kako u vladi tako i izvan nje.¹⁴²

U ljeto nakon memoranduma uslijedilo je zatvaranje ljevičarske Turske radničke stranke, kao i ekstremno nacionalističke Stranke nacionalističkog pokreta¹⁴³. Ustavni sud zatvorio je i Islamističku stranku nacionalnog poretka, čiji je čelnik bio Erbakan, zbog korištenja vjere u političke svrhe. Dvije godine kasnije Erbakan je osnovao proislamsku Stranku nacionalnog spasa, jer se po njegovom mišljenju Turska otuđuje od vlastitih kulturnih i vjerskih korijena sve učestalijim i intenzivnijim oponašanjem Zapada i zapadnih kultura.¹⁴⁴

Nakon ovih represivnih mjera tijekom uvođenja ratnog stanja, situacija se u Turskoj nije smirila, već suprotno – ljevičarske su organizacije postale još agresivnije u svojim oružanim prosvjedima. Ometen nemirima i terorizmom koji još uvijek vladaju Turskom, u pogledu reformi (financijskih i ekonomskih) Erim i njegova nova vlada nisu pokazali značajne promjene te je turski narod i dalje bio frustriran. Stoga, kako bi napokon uveo neke pozitivne promjene, Erim se odlučio na kompromis s konzervativnijim članovima skupštine. No kad je pokazao da je spreman na kompromis i kad je prihvatio neke od Demirelovih starih ministara u svoju vladu, primjerice Mesuta Ereza kao ministra financija, čak je jedanaest Erimovih reformističkih tehnokrata dalo ostavku.¹⁴⁵ Ovo je bio kraj prve Erimove vlade, a nakon toga uslijedilo je sastavljanje nove vlade koja je sada ovisila o potpori Stranke pravde i ostalih konzervativnih stranaka u parlamentu. Time je Demirel ponovno imao političku moć, dok je s druge strane Republikanska narodna stranka postala neslužbena oporba. Vladina prvotna svrha još uvijek je bila provedba reformi iz memoranduma, međutim Erim se ovdje nije nalazio u zavidnom položaju, budući da je većina konzervativnih stranki „blokiral“ program reformi. Erim stoga daje ostavku, dok predsjednik Sunay na mjesto premijera postavlja senatora Ferita Melena, člana desnog ogranka Republikanske narodne stranke, prihvatljivog konzervativnim dijelovima visokog zapovjedništva. Kabinet se više nije mogao formirati bez Demirelovog odobrenja, što je uzrokovalo čak pet tjedana konzultacija i pregovora do finalne objave Feritove

¹⁴² Hale, *Turkish Politics and the Military*, 209.

¹⁴³ Milliyetçi Hareket Partisi

¹⁴⁴ Mügge, *Turkey: Labour Migration To Transnational Party Politics*, 151.

¹⁴⁵ Zürcher, *Turkey: A Modern History*, 26.

vlade.¹⁴⁶ Važno je spomenuti da je u međuvremenu unutar Republikanske narodne stranke İnönü podnio ostavku, a naslijedio ga je već spomenuti Bülent Ecevit 1972. godine.

Nadalje, Feritov glavni cilj na mjestu premijera bio je uspostaviti zakon i red, što je Turskoj pod hitno trebalo, te je on u tom duhu uspostavio posebne sudove državne sigurnosti koji bi se bavili političkim zločinima protiv države. Osim toga predložio je i reformu zakona o političkim strankama prema kojoj bi se spriječilo osnivanje stranaka ljevice.

Na temelju svega što se dogodilo unutar vlade od proglašenja memoranduma, možemo zaključiti da civilna vlast nije uspjela u svom cilju, odnosno ni tijekom vladavine Feritovog kabineta nisu provedene ekonomske ni socijalne reforme, ratno je stanje i dalje trajalo, a cijela ova situacija pogodovala je krizi demokracije koja je tad vladala Turskom.

U međuvremenu, Sunayev se sedmogodišnji mandat predsjednika republike približavao kraju te se napetost između civilnih političara i vojske zaoštrila. Uzevši u obzir da su od prve vojne intervencije 1961. godine i Cemal Gürsel i Cevdet Sunay došli od mjesta načelnika Glavnog stožera do mjesta predsjednika države, mnogi su vojni čelnici smatrali da ta mjesta pripadaju njima i da oni na taj način predstavljaju vojsku u civilnom političkom sustavu. Stoga su načelnika glavnog stožera Faruka Gürlera smatrali prirodnim izborom za predsjednika. Međutim, predsjednika je izabirao parlament, a većina civilnih političkih vođa nije htjela diktiranje vojske po tom pitanju. Stranke su se dakle složile kako praksa da šef kabineta automatski nasljeđuje predsjednika na njegovom mjestu ne smije postati tradicionalna. Stoga je trebalo naći alternativnog kandidata za budućeg predsjednika Turske. Glasanje za izbor novog predsjednika počelo je 13. ožujka 1973. godine. Dok je s jedne strane vojska kao kandidata predstavila Gürlera, civilni su političari predstavili su dva kandidata; Ferruh Bozbeyli (vođa male demokratske stranke) i Tekin Arıburun (predsjednik senata i bivši zapovjednik zrakoplovstva). No nitko od nabrojanih nije uspio osvojiti većinu glasova i ovdje se pokazalo koliko je pronalazak kandidata za predsjednika bio težak zadatak. Naime, tek nakon 15 glasovanja stranke su se napokon uspjele dogovoriti za kandidata – Fahrija Korutürka – koji je 6. travnja 1973. izabran predsjednikom Turske Republike.¹⁴⁷ Fahri Korutürk bio je bivši admiral i zapovjednik mornarice, čime je udovoljavao vojnim zahtjevima. Također je bio politički neutralan, ali ne i neiskusn. Korutürk je za premijera postavio Naima Talua, čiji je kabinet bio koalicija između Stranke pravde i Republikanske stranke oslanjanja. Glavni cilj

¹⁴⁶ Hale, *Turkish Politics and the Military*, 202.

¹⁴⁷ Zürcher, *Turkey: A Modern History*, 261.

ove koalicijske vlade bio je dovesti Tursku do demokratskih izbora te prepustiti postizbornoj vladi da provodi reforme. Kako bi smirio nered u državi, Taluov je parlament u lipnju iste godine izglasao tri važna zakona, od kojih je prvi uspostavljanje sudova državne sigurnosti, a zatim i zakon o zemljišnoj reformi (koji je ustavni sud poništio 1977. godine), te konačno zakonom o sveučilištima određeno je „Sveučilišno nadzorno vijeće“ pred kojim su sveučilišta bila odgovorna. Sljedećih godina postupno se suzbio terorizam i vratio se red u svakodnevni život, te je Turska napokon prodisala.¹⁴⁸

6. Politička situacija u Turskoj tijekom 1970-ih godina

Memorandumom proglašenim 12. ožujka 1971. godine trebalo je biti zaokruženo jedno poglavlje turske povijesti, obilježeno oštrom političkom polarizacijom, nemirima, prosvjedima i jako lošom ekonomskom situacijom. Ovim su memorandumom vojne snage htjele uspostaviti snažnu i vjerodostojnu vladu koja će Tursku izvući iz krize u kojoj se našla. Međutim, ubrzo je postalo jasno kako to neće biti nimalo lak zadatak. Ono što je uslijedilo nakon memoranduma su slabe koalicijske vlade, masovna uhićenja, cenzure i represije pojedinih političkih skupina i ratno stanje. Vojska, koja je od samog osnivanja Republike težila demokraciji slijedeći kemalističku ideologiju, u ovom periodu joj pak nije toliko davala na važnosti.

Također, nekim izmjenama u ustavu donesenim nakon memoranduma „Odbor za nacionalnu sigurnost“ stekao je veći utjecaj na tursku političku arenu. „Odbor“ koji je nakon prvog vojnog udara osnovan s ciljem da vladi daje savjete o politici nacionalne sigurnosti, sada je već imao ovlasti davati civilnoj vlasti preporuke koje će oni morati uzimati u obzir. Ukratko, sad je „Odbor“ funkcionirao kao stožer između civilne politike i vojske te je time vojska imala utjecaj na institucionalnu politiku, ali i mogućnost kontroliranja političkih pitanja vezanih uz sigurnost – u širem smislu te riječi.¹⁴⁹

¹⁴⁸ Ahmad, *The making of modern Turkey*, 156.

¹⁴⁹ Dorransoro i Gourisse, „The Turkish Army in Politics“, 76.

Prvi izbori nakon vojnog udara održani su 14. listopada 1973. godine. Na ovim je izborima Ecevitova Republikanska narodna stranka osvojila najviše glasova, 33,5 %, dok je Demirelova Stranka pravde osvojila 29,5 % glasova. Budući da nijedna stranka nije uspjela osvojiti apsolutnu većinu, Turska je bila prepuštena koalicijskoj vladi, ishod koji će se ponoviti i na sljedećim izborima te obilježiti političku situaciju 1970-ih godina u Turskoj. Nakon dugotrajnih pregovora, u siječnju 1974. godine formiran je kabinet – koalicija između Ecevitove sekularističke Republikanske narodne stranke i Erbakanove religijski orijentirane Stranke nacionalnog spasa.¹⁵⁰

Nekoliko mjeseci nakon formiranja koalicijske vlade Tursku su snažili drugi, vanjski problemi. Naime, srpanj 1974. godine obilježen je Ciparskom krizom, kada je turska vojska izvršila invaziju i okupirala 40 % otoka. Osim što je ova kriza imala nepobitnog utjecaja na tursku vanjsku politiku, isto tako ovi su događaji utjecali na moral turske vojske, ali i na odnose između vojne i civilne vlasti u 1970-im godinama. Dakle, u periodu Ciparske krize turska je vojska odrađivala svoju vojnu ulogu, a ova uspješna operacija ojačala je njihov moral. Samim time vojska je imala više povjerenja u civilnu vladu i njihovu sposobnost da se nose s kriznim situacijama. Ovo je bio period kada su se učvrstili odnosi između premijera Ecevita i načelnika Glavnog stožera, Semiha Sancara, no s druge strane odnosi između dva koalicijska članka pogoršavaju se.¹⁵¹ Dok je u očima većine turskog naroda Ecevit spasio i zaštitio tursku manjinu na otoku Cipru, na međunarodnoj razini ova operacija nije pomogla poziciji Turske. Već tijekom Ciparske krize odnosi između Ecevita i Erbakana zaoštravali su se, a tome nije pomoglo to što je Ecevit pokupio zasluge nakon uspješne vojne operacije. Nadalje, kad je Ecevit odlučio, dok je on u posjeti skandinavskim državama, na mjesto svog zamjenika ne postaviti Erbakana, ova je napeta situacija kulminirala. Erbakan je zatražio Ecevitovu ostavku, a Turska je time ostala bez premijera, u možda dosad najvećoj parlamentarnoj krizi koja je potrajala čak 4 mjeseca. Ovu situaciju iskoristio je Süleyman Demirel, koji je stvorio koaliciju Stranke pravde s ostalim manjim desničarskim strankama u „Nacionalnoj Fronti“ i time postao premijer. Demirelov kabinet najavljen je 31. ožujka 1975. godine, a sastojao se od četiri stranke: Stranka pravde, Stranka nacionalnog spasa, Stranka oslanjanja i Nacionalistička stranka pokreta. Ova se koalicija još nazivala i „Fronta desnice protiv ljevice“.¹⁵²

¹⁵⁰ Zürcher, *Turkey: A Modern History*, 261.

¹⁵¹ Hale, *Turkish Politics and the Military*, 215.

¹⁵² Ahmad, *The making of modern Turkey*, 165.

Međutim, ova je koalicija uspjela opstati do sljedećih izbora 1977. godine, ponajviše zbog straha turskog naroda od prijevremenih izbora. Koalicijski partneri u ovom periodu nisu se trudili surađivati i zajedno naći potencijalna rješenja ili reforme koje bi poboljšale situaciju u Turskoj, već su se ponašali kao da se pripremaju za nadolazeće izbore. Već je godinu dana nakon osnivanja koalicije vlada djelovala potpuno nemoćno. Dakle, u drugoj polovini 1970-ih godina razlike među desnim koalicijskim partnerima bile su sve više očite. Ovaj je period zapamćen kao period političkog kaosa u Turskoj. Kao i neposredno prije prethodnog vojnog udara, turska je politika postala oštro politizirana, što na scenu vraća politički terorizam koji je samo privremeno bio riješen početkom 1970-ih.

Naime, polarizacija je sad počela karakterizirati ne samo stranke već i druge važne društvene sektore, uključujući radničku klasu, učiteljstvo, civilnu birokraciju, pa čak i policiju. Polarizacija je rezultirala nasiljem koje je kasnih 1970-ih godina postalo najveći problem. Brojne ekstremističke grupe mladih na ljevici, od kojih je jedna Dev-genç, te s druge strane Sivi vukovi i fundamentalisti na desnici, borile su se za kontrolu nad ulicama i kampusima. Zürcher objašnjava kako je ova bitka između ljevičarskih i desničarskih organizacija bila nepravedna, u smislu da su tijekom Demirelove koalicijske vlade policija i sigurnosne snage podržavale Türkeşovu Nacionalističku akcijsku stranku, a čak su i tijekom Ecevitove vlade štitili Sive vukove. Dok je s druge strane za ljevičarske skupine situacija bila drukčija, jer je Ecevit kao vođa ljevičarske stranke odbacio politiku i metode ekstremne ljevice.¹⁵³

Sljedeći izbori koji su bili održani u jesen 1977. godine donijeli su pobjedu Ecevitovoj Republikanskoj narodnoj stranci koja je osvojila 41 % glasova. Iako je Ecevit uspio formirati vladu uz potporu 11 nezavisnih zastupnika, ni ova se vlada nije dugo zadržala na vlasti jer se nije uspjela nositi sa sve dubljom gospodarskom i socijalnom krizom u zemlji. Već je 1979. godine Ecevitovu vladu zamijenila druga koalicija „Nacionalističkog fronta“ pod vodstvom Süleymana Demirela, koju je vojska smijenila s vlasti intervencijom već 1980. godine.¹⁵⁴ Ekonomska situacija u Turskoj tijekom 1970-ih godina možda je jedan od glavnih povoda, uz nasilje ekstremista, za vojnu intervenciju koja je uslijedila. Naime, nakon ekonomskih reformi uvedenih tijekom prvog vojnog udara 1960. godine tursko je gospodarstvo krenulo putem rasta. No sredinom 1970-ih godina, unatoč kontinuiranom širenju i globalizaciji ekonomije, vanjski

¹⁵³ Zürcher, *Turkey: A Modern History*, 263.

¹⁵⁴ Moreno, „The Turkish Left: A Tale of Two Classes“, 133.

će utjecaji oslabiti tursku ekonomsku situaciju. Primjerice, rast svjetskih cijena nafte znatno je pogoršao uvjete turske međunarodne trgovine. Izbori koji su se održali 1977. godine nisu uspjeli osigurati Turskoj stabilnu vladu te su se sljedeće tri godine ekonomska, politička i socijalna situacija u Turskoj pogoršale do točke sloma. Vlada koja je trebala izbaviti zemlju iz krize i stabilizirati ekonomsku situaciju, kako bi to napravila trebala je provesti reforme poput devalvacije lire i povećanja poreza. No to se nije dogodilo, a turska je ekonomija kao rezultat neučinkovitih vlada neprestano bila u krizi. Ekonomski kaos sam po sebi bio je dovoljan da dovede Tursku do političkog kolapsa.¹⁵⁵ U vrijeme kada je Turska prolazila kroz najozbiljniju gospodarsku krizu u svojoj povijesti, političke skupine mobilizirale su suprotstavljene političke i društvene modele čija je radikalna priroda isključivala svaki prostor za kompromis.

Nadalje, ni nasilju među ekstremistima nije se nazirao kraj. Broj žrtava nasilja u roku od 3 godine povećao se s 230 žrtava godišnje na čak 1500. Jedan od najozloglašnijih slučaja nasilja dogodio se 1978. godine u Kahramanmarašu, te na temelju ovog događaja možemo vidjeti koliko su ljudi u ovo vrijeme bili podijeljeni i u pogledu vjere. U vrijeme kad je državna vlast pred slomom, razlike između Alevija i sunita u Turskoj postale su izraženije nego što su to inače. Dok su Alevije više gravitirali prema ljevici, ekstremni suniti su s druge strane bili orijentirani desnici. Ove su razlike između Alevija i ekstremnih sunita dovele do nereda i masakra u Kahramanmarašu koji su nad Alevijama vršili Sivi vukovi, te su iza sebe ostavili više od 100 mrtvih i preko 170 ozlijeđenih. Potaknut ovim događajem Ecevit, iako se protivio vojnom uplitanju pod bilo kojim okolnostima, nije imao drugog izbora nego proglasiti izvanredno stanje u prvenstveno 13, a zatim 20 provincija.¹⁵⁶ Izvanredno je stanje bilo obnavljano svaka dva mjeseca. Međutim, nasilju se i dalje nije vidio kraj, a kaos na ulicama odražavao se kaosom u parlamentu. Ni Ecevit ni Demirel, koji je preuzeo vlast nakon Ecevitove ostavke 1979. godine, nisu uspjeli doći na kraj neredima, budući da su više bili fokusirani na međusobne sukobe i optužbe nego na kompromis i suradnju za suzbijanje terorizma i krize. Kada je vojska napokon preuzela vlast 12. rujna 1980. godine, ovaj je vojni udar narod dočekao s olakšanjem, kao nešto što je u tom trenutku postalo neizbježno. Dakle, kad je postalo jasno da civilna vlast ne može uspostaviti red u velikim gradovima koji su bili pod kontrolom i terorom ljevičarskih i desničarskih skupina, a uz to ni ekonomskoj situaciji nije se vidjelo spasa,

¹⁵⁵ Hale, *Turkish Politics and the Military*, 222.

¹⁵⁶ Zürcher, *Turkey: A Modern History*, 263.

vojska je ponovno, po treći put u povijesti Turske Republike odlučila intervenirati i preuzeti vlast 12. rujna 1980. godine.

7. Treći vojni udar

U prethodnom poglavlju ovog rada bavila sam se situacijom u Turskoj od vojnog udara 1971. godine do sljedećeg vojnog udara 1980. godine. Taj period od 9 godina u Turskoj će ostati zapamćen po slabim koalicijskim vladama, teškoj ekonomskoj krizi, oštroj polarizaciji između ekstremnih ljevičarskih skupina i ekstremnih desničarskih skupina i po neredima diljem zemlje. Imajući u vidu sve probleme s kojim se Turska suočavala, dok je vlada bila nesposobna ih riješiti, zapravo je začuđujuće da je vojska intervenirala tek 1980. godine.

Dakle, tursko je stanovništvo postajalo sve nezadovoljnije stanjem u kojem su se našli slijedom političke i ekonomske nestabilnosti u zemlji zbog niza slabih koalicijskih vlada i visoke stope inflacije. Vojska je također smatrala da se vlada ne bavi učinkovito problemima rastućeg kriminala i terorizma, posebno od strane ljevičarskih i kurdskih separatističkih skupina. Osim toga, vojska je bila posebno zabrinuta zbog uspona političkog islama i njegove mogućnosti da destabilizira sekularne temelje turske države. Neki su časnici smatrali da vlada ne daje dovoljno potpore vojsci u borbi protiv ljevičarskih i kurdskih separatističkih skupina te da je uloga vojske u politici smanjena.¹⁵⁷

Dvije godine prije intervencije, 1978. godine za mjesto glavnog zapovjednika Vojnog stožera Ecevit je imenovao Kenana Evrena. Evren nije imao stroge ideološke privrženosti, što je možda razlog zašto je vojska odgađala intervenciju sve dok se nije činilo da ne postoji alternativa. Ono što je važno napomenuti i što je zapravo činilo razliku između situacije u vojsci sad i tijekom prva dva vojna udara je potpuna kontrola koju je vrh Glavnog stožera imao nad svojim podređenima.

Dakle, kad je Evren stupio na mjesto glavnog zapovjednika Vojnog stožera, situacija u Turskoj već je bila nestabilna. General nije bio zadovoljan radom vlade te se žalio kako vlada ne provodi odluke usmjerene na pooštavanje protuterorističkih kampanja. Ni nakon što je u

¹⁵⁷ Demirel Tanel, „The Turkish Military’s Decision to Intervene: 12 September 1980“, *Armed Forces & Society; Sage Publications* 29(2) (2003), 261.

državi proglašeno izvanredno stanje nije se činilo da će vlada uspjeti izaći na kraj neredima. Stoga se Evren 1979. godine odlučio savjetovati s drugim vrhovnim zapovjednicima u vezi toga je li doista potrebna vojna intervencija kako bi se spriječio raspad države i građanski rat. Zapovjednici su generalu dali do znanja da smatraju kako je vojna intervencija potrebna, a uz to i izmjena režima raspuštanjem Velike narodne skupštine koju bi po njihovom mišljenju trebalo zamijeniti Ustavotvornom skupštinom. No general je ipak odlučio pričekati s navedenim. Krajem 1979. godine oružane su snage odlučile poslati predsjedniku Korutürku pismo upozorenja u kojem pozivaju političke stranke – Stranku pravde i Republikansku narodnu stranku – na suradnju u uspostavljanju reda.¹⁵⁸ Suradnja između ove dvije stranke bila je opcija koju su sve češće zahtijevali predsjednik, radnički sindikati, novinari i oružane snage, vidjevši jedino u ovoj alternativi mogućnost popravljavanja situacije u Turskoj. Mnogi su smatrali da samo tako moćna vlada može restrukturirati birokraciju, ozakoniti zakone koje je zahtijevala vojska i pokazati da su glavne stranke napokon shvatile ozbiljnost situacije i počele rješavati probleme. No stranke ipak nisu prihvatile ovu opciju te se njihova priželjkivana suradnja nije dogodila.¹⁵⁹

Tanel u svom radu navodi kako je Evren, svjestan ozbiljnosti situacije, pomno razmišljao o potencijalnoj vojnoj intervenciji te je odlučio pričekati s tim dok više ne bude postojala ni jedna druga opcija, te bi na taj način imao potporu naroda. Također, poučen prijašnjim udarima, Evren je htio osigurati da svi vrhovni zapovjednici budu obaviješteni i složni u odluci za intervenciju. Osim toga, za razliku od prvog vojnog udara, vojska se ovaj put nije nastojala udružiti s oporbenom političkom strankom radi potpore svojoj intervenciji, već je računala na svoju neutralnost.¹⁶⁰

U međuvremenu, predsjedniku Korutürku u travnju 1980. godine istekao je mandat, što je značilo još jednu ustavnu krizu za Tursku. Naime, tijekom sljedećih pet mjeseci Skupština je provela najmanje 115 krugova glasovanja, no ni jedan kandidat nije prikupio apsolutnu većinu koja je bila potrebna za izbor. Ovaj neuspjeh vlade da izabere predsjednika bio je samo podsjetnik na njenu neučinkovitost. Na kraju je u ožujku 1980. godine İhsan Sabri Çağlayangil, tadašnji predsjednik senata i bivši član Demirelove Nacionalne fronte, preuzeo dužnost predsjednika. Prema nekim izvorima, ovaj zastoj s predsjedničkim izborima za vojsku je bila kap koja je prelila čašu i otklonila sva dugotrajna oklijevanja oko preuzimanja vlasti. Evren je

¹⁵⁸ Hale, *Turkish Politics and the Military*, 234-235.

¹⁵⁹ Tanel, „The Turkish Military’s Decision to Intervene“, 263.

¹⁶⁰ Dorransoro i Gourisse, „The Turkish Army in Politics“, 80.

zajedno s ostalim vojnim zapovjednicima pripremao plan za preuzimanje vlasti, a datum koji su prvotno izabrali za operaciju bio je 11. srpnja 1980. godine. Međutim, kad je Demirelova Stranka pravde osvojila trećinu glasova na izborima 3. srpnja, Evren je tad odlučio dati Demirelu posljednju šansu prije nego što vojska preuzme vlast, ne nadajući se da će Demirel išta promijeniti.¹⁶¹

Prije vojnog udara, Evren i zapovjednici dobro su izučili greške i nedostatke vojske tijekom prethodnih intervencija, kako ih ovaj put ne bi ponovili. Operativni detalji preuzimanja koje je dobilo kodno ime „Plan zastave“ bili su dobro razrađeni. Određen je i datum preuzimanja, 12. rujna 1980. godine, što je isti datum NATO-ovih vojnih manevara te stoga marširanje vojske taj dan ne bi trebalo biti neobično. Kako se taj datum približavao, vojska je uviđala da bi njihovo nedjelovanje dovelo državu do totalnog sloma.¹⁶²

8. 12. rujna 1980. godine

Vojska je 12. rujna 1980. godine po treći put u povijesti Republike Turske odlučila preuzeti vlast iz ruku civilne vlade. Puč je izvršen u 4 sata ujutro, a u 10 sati general Evren je putem radio stanice objavio i opravdao vojnu intervenciju. Civilna je vlada raspuštena, kao i političke stranke i sindikati, Ustav je suspendiran i uvedeno je izvanredno stanje. Ovaj put vojni je režim trajao dulje od prethodna dva iz 1960. i 1971. godine, čak tri godine i tri mjeseca. Formaliziran je 27. listopada 1980. godine „Privremenim Ustavom“, a tijekom sljedeće tri godine Odbor za nacionalnu sigurnost, točnije njegovi vojni članovi, izvršavali su zakonodavnu i izvršnu vlast.

Generali su tijekom ovog vojnog udara smatrali da je njihov zadatak spasiti demokraciju od političara, a u tome su otišli puno dalje nego što je to bio slučaj tijekom prethodnih udara. Osim što su saborski zastupnici raspušteni i stranke zatvorene, uz to su i svi gradonačelnici i općinska vijeća bili smijenjeni. Sva vlast bila je koncentrirana u rukama vojske, točnije u rukama Odbora za nacionalnu sigurnost, na čelu s generalom Kenanom Evrenom.¹⁶³

¹⁶¹ Tanel, „The Turkish Military’s Decision to Intervene“, 273.

¹⁶² Hale, *Turkish Politics and the Military*, 237.

¹⁶³ Zürcher, *Turkey: A Modern History*, 278.

Odbor je izabrao novog premijera, Bülenta Ulusua, bivšeg zapovjednika mornarice, a njegov se kabinet sastojao od 27 članova, svi nestranački tehnokrati. Na mjesto zamjenika Ulusua stupio je Turgut Özal, koji je pak preuzeo odgovornost za provedbu ekonomskih reformi.

Iako Evren u početku nije planirao zatvoriti političke stranke, smatrajući da neće stajati na putu vojsci u okončavanju krize, ipak se pokazalo da političke stranke nisu surađivale te su stoga bile zatvorene.¹⁶⁴ Čelnici glavnih političkih stranki nakon vojne intervencije internirani su u vojno odmaralište blizu Galipolja, a političko djelovanje njihovih stranki bilo je zabranjeno.¹⁶⁵

Prvi zadatak vojnog režima bio je izmijeniti i dopuniti Zakon o ratnom stanju, a to je značilo pravo na suđenja za ideološka kaznena djela, zabrane štrajkova, javnih skupova i demonstracija. Uz to, novine i ostali mediji bili su suspendirani. Vojska je uhvatila one koje je smatrala politički odgovornima za nastali kaos, a među njima su bili Türkeş i članovi njegove stranke zbog poticanja građanskog rata, te Erbakan, bivši čelnik Stranke nacionalnog spasa, zbog povređivanja sekularizma države.

Kompletna turska ljevica nakon puča bila je likvidirana, trpjela je mnogo gore progone od onih nakon prethodnog vojnog udara, te se nije mogla oporaviti više od desetljeća.¹⁶⁶ Do rujna 1981. godine odvijalo se ukupno 167 suđenja, što je uključivalo većinu ljevičarskih i desničarskih terorističkih organizacija u razdoblju prije puča. Iako je legitimitet ovih suđenja bio neosporan, ovi su potezi doveli do preispitivanja pridržavanja demokratskih normi te su vojsku koštali određene podrške. Nadalje, u prvih šest tjedana nakon državnog udara uhićeno je 11 500 ljudi, do kraja 1980. godine brojka je narasla na 30 000, a u periodu od godinu dana nakon vojnog udara izvršeno je čak 122 600 uhićenja.¹⁶⁷

U listopadu 1981. godine sazvana je Savjetodavna skupština i time je počelo predavanje vlasti civilnoj vladi. Savjetodavna skupština i Odbor za nacionalnu sigurnost zajedno su činili Ustavotvornu skupštinu, odgovornu za pripremu ustava, a pripremljeni tekst novog ustava izašao je na nacionalni referendum 7. studenog 1982. godine na kojem je bio izglasan s ukupnih 91,4 % glasova. Ustavom je Kenan Evren bio proglašen predsjednikom Republike Turske na sljedećih sedam godina, bez mogućnosti kandidiranja protiv njega, a predsjednička je ovlast također povećana. Upravo je ovo bio jedan od razloga zbog kojeg je Ustav bio kritiziran te

¹⁶⁴ Metin Heper i Aylin Güney, „The Military and Democracy in the Third Turkish Republic“, *Armed Forces & Society*; Sage Publications 22(4) (1996), 622.

¹⁶⁵ Hale, *Turkish Politics and the Military*, 247.

¹⁶⁶ Moreno, „The Turkish Left: A Tale of Two Classes“, 137.

¹⁶⁷ Zürcher, *Turkey: A Modern History*, 279.

zbog kojeg se preispitivala uloga turske vojske u politici u budućnosti. Također je izglasan i novi izborni zakon prema kojem stranke moraju osvojiti minimalno 10 % glasova da bi se kandidirale za bilo koje zastupničko mjesto u parlamentu. Ovim se htio spriječiti potencijalni kaos od strane rubnih stranaka, kao što je to bilo tijekom 1970-ih godina.

Naposljetku, zadnji, vjerojatno i najteži, zadatak vojske bio je predati vlast u ruke civila. Za ovo je bilo bitno da Turska ima izabranu demokratsku vladu koja će moći surađivati s vojskom. No, kao što je spomenuto, u vrijeme puča čelnici glavnih političkih stranki bili su internirani, a budući da je Evren smatrao da bi jednostavno gašenje političkih stranki bilo besmisleno, jer bi se one uspostavile pod drugim imenom, odlučio je pak čelnicima stranki zabraniti ponovni ulazak u politiku u narednih deset godina. Na taj način budućnost Turske ne bi bila u rukama ljudi koji su je doveli do krize. Također, poučeni pogreškama vojske nakon prvog vojnog udara, kad je Menderes bio optužen i osuđen na smrt, generali su ovaj put odlučili ne suditi čelnicima uopće. Sljedeća faza koja vodi k predavanju vlasti civilnoj vladi bila je uspostava novih političkih stranki. Stoga je 1983. godine objavljen Zakon o političkim strankama prema kojem su stranke morale biti privržene principima i reformama Atatürka, te su bile podvrgnute mnogim birokratskim ograničenjima.¹⁶⁸

Dakle, režim je u proljeće 1983. godine dozvolio formiranje novih stranki. Stranke kojima je dopušteno sudjelovanje na izborima za Narodnu skupštinu u studenom 1983. godine bile su Nacionalistička demokratska stranka¹⁶⁹ na čelu s umirovljenim generalom Turgutom Sunalpom, saveznikom predsjednika Evrena i Odbora za nacionalnu sigurnost, zatim Domovinska stranka¹⁷⁰, koju vodi Turgut Özal, bivši premijer i ekonomist te Populistička stranka¹⁷¹ na čelu s Necdetom Calpom, u kojoj je bilo mnogo političara bivše Republikanske narodne stranke. Vojska je javno podržala Sunalpovu Nacionalističku demokratsku stranku i očekivala da će osvojiti većinu mjesta u novoj skupštini. Međutim, 6. studenog 1983. godine Nacionalistička demokratska stranka na izborima je osvojila samo 23,3 posto ukupnih glasova i dobila samo 71 od ukupnih 400 mjesta u skupštini. Özalova Domovinska stranka osvojila je 30,46 % glasova i apsolutnu većinu mjesta (ukupno 211) te je time pobijedila na izborima. Nakon toga, Evren je zatražio od Özala da sastavi novu vladu, koja je preuzela dužnost u prosincu 1983. godine. Također, treba napomenuti da je Erdal İnönü, sin bivšeg premijera i predsjednika, osnovao Socijaldemokratsku stranku, ali generali su stavili veto na osnivače

¹⁶⁸ Hale, *Turkish Politics and the Military*, 262.

¹⁶⁹ Milliyetçi Demokrasi Partisi

¹⁷⁰ Anavatan Partisi

¹⁷¹ Halkçı Partisi

stranke te stoga stranka nije sudjelovala na izborima. No na sljedećim lokalnim izborima Socijaldemokrati su uspjeli preteći Populističku stranku s glasovima te su se te dvije stranke na kraju ujedinile 1985. godine pod imenom Socijaldemokratska narodna stranka.¹⁷²

Dakle, na prvim izborima nakon vojne intervencije stranka koja je odnijela pobjedu bila je Özalova Domovinska stranka, a Turska je, napokon, nakon dugog niza godina imala izabranu vladu s jasnom parlamentarnom većinom. Ovo je značilo kraj koalicijskim vladama koje su bile glavni razlog neprestanog kaosa u državi kroz jedno cijelo desetljeće. Nakon izbora predsjednik Evren čestitao je novom premijeru Turgutu na pobjedi, a vojni režim službeno je završen 6. prosinca 1983. godine. Turska se ovim izborima po treći put u svojoj povijesti vratila u režim izabrane civilne vlade.

Nakon treće vojne intervencije, neki su generali pri predavanju vlasti u ruke civila htjeli zadržati vojni utjecaj u političkom sustavu, ali na „demokratski način“, osnivanjem svoje političke stranke. Međutim ova je ideja bila odbačena, a vojska nakon nekog vremena nije više htjela odgovornost da osigura da demokratski režim funkcionira. Heper stoga zaključuje kako vojska više nije aktivno djelovala kao branitelj turskih suštinskih vrijednosti, već je vladajuće podsjećala na važnost ataturkizma i sekularizma.¹⁷³ Dakle, možemo zaključiti da je vojska u Turskoj postupno prihvaćala nadmoć civilne vlasti, no još uvijek ne možemo reći da ju je u potpunosti prihvatila. Zaključak

Bivši turski predsjednik Süleyman Demirel jednom svojom izjavom opisao je važnost vojske u Turskoj: „*U Turskoj je Bog prvo stvorio vojsku. Tada je shvatio svoju grešku, i stvorio turski narod kao naknadnu pomisao.*”¹⁷⁴

U ovom radu usredotočila sam se na položaj vojske i njen utjecaj na politiku u Turskoj od osnivanja republike. Naime, od 1923. godine do kraja 20. stoljeća vojska je tri puta intervenirala te preuzela civilnu vlast. Ova tri državna udara pokazuju ponavljajući obrazac vojne intervencije u politički život zemlje. Iako je svaki od tih događaja bio jedinstven u smislu specifičnih okolnosti i motiva koji su doveli do državnog udara, ipak se može reći da su svi imali jedan zajednički čimbenik, a to je da je vojska odigrala središnju ulogu u svrgavanju postojeće vlade i oblikovanju buduće putanje zemlje.

¹⁷² Moreno, „The Turkish Left: A Tale of Two Classes“, 137.

¹⁷³ Heper i Güney, „The Military and Democracy in the Third Turkish Republic“, 636.

¹⁷⁴ Fatma Muge Göcek, *The Transformation of Turkey: Redefining State and Society from the Ottoman Empire to the Modern Era*, (London: I.B. Tauris, 2011), 102.

Prvi je vojni režim označio prekretnicu u modernoj povijesti Turske. Izveden je kao odgovor na prijetnje stabilnosti i sigurnosti zemlje, kao i na nezadovoljstvo vojske postojećom vladom. Intervencija vojske dovela je do uspostave nove vlasti. Iako je puč u početku viđen kao nužan korak za obnovu stabilnosti i reda, u konačnici je imao negativan utjecaj na tursku demokraciju i političke slobode. Uloga vojske u državnom udaru 1960. godine i u periodu nakon njega pokazala je složen odnos između vojske i političkih institucija u Turskoj, te stalni izazov balansiranja između potrebe za stabilnošću i sigurnošću te potrebe za demokracijom. Ono što je obilježilo ovaj prvi vojni udar bila je nepripremljenost oružanih snaga za zadatke koje su preuzeli na sebe. Naime, sam se režim suočio s internim sukobom između predanosti reformama i demokraciji. Položaj kabineta bio je dvosmislen i nije uspio iznjedrati djelotvoran autoritet. Osim toga, vojska je odredila sudbinu političara tada vladajuće Demokratske stranke na suđenjima kada im je izrečena smrtna kazna, a ova će odluka biti predmet mnogih rasprava tijekom sljedećih godina, uz to i razlog mnogih sukoba.

Kao što je to bio slučaj i tijekom prvog vojnog udara 1960. godine, državni udar 1971. godine bio je potaknut kombinacijom različitih čimbenika, što je sada uključivalo političke nemire, ekonomsku nestabilnost, ali i želju vojske da ponovno potvrdi svoju ulogu čuvara države. Vojska je u memorandumu 12. 3. 1971. godine zatražila uspostavu moćne i vjerodostojne vlade i provedbu reformi potrebnih da vrata stabilnost Turskoj. Ipak, tijekom sljedećih 9 godina Turskom su vladale slabe koalicijske vlade, a masovna uhićenja, neredi i cenzure tijekom tog razdoblja ostavili su turskom narodu gorku uspomenu na neuspjeh. Osim toga, iako je vojni režim, dok je bio na snazi, na kraju uspio suzbiti političko nasilje, način na koji se to odradilo pokazao je da režim zapravo nije dao na važnosti demokratskim normama. Također, vojska je pokušavala izaći na kraj s ekstremističkim strankama koje su vladale turskom političkom sferom u tom periodu, no to se pak nije pokazalo uspješnim, već je postalo jedan od uzroka sljedećoj vojnoj intervenciji.

U manje od dva desetljeća turska je vojska po treći put intervenirala u tursku politiku 12. rujna 1980. godine. Naime, vojni su zapovjednici finalizirali odluku o izvođenju udara tek nakon dugih i pomnih procjena, kada su postali uvjereni da većina civilnih elita i saveznika Turske vjerojatno neće široko osporavati legitimnost intervencije. Vojska je preuzimanjem vlasti uspjela dijelom postići zacrtane ciljeve, od kojih je najvažniji bio suzbiti dotadašnji politički terorizam. Dakako, i ovaj vojni režim imao je svoje negativne strane. Vojska je bila kritizirana da je za uspostavu zakona često koristila nedemokratske metode, a uz to vojna je legitimnost došla u pitanje kada je general Evren nakon udara, bez protukandidata, automatski bio izabran

za predsjednika Turske Republike. Jedna od najvećih negativnih strana ovog vojnog udara bila je kršenje ljudskih prava, uključujući proizvoljna uhićenja, mučenja i nestanke političkih protivnika i drugih građana. Stoga je ovaj period još uvijek zapamćen kao mračno poglavlje u turskoj povijesti. Osim toga vojni režim nametnuo je stroge zakone o cenzuri i ograničenja slobode govora, što je ljudima otežavalo slobodno izražavanje mišljenja te stoga gušilo političku raspravu i kočilo razvoj demokratskih institucija. Vojni je udar zadao značajan udarac razvoju demokratskih institucija u Turskoj i unazadio zemlju u njenim nastojanjima da uspostavi demokratski sustav, što je imalo trajne posljedice na politički i društveni život u Turskoj u budućnosti.

Zaključno, vojska se već od Osmanskog Carstva, prethodnika Turske Republike, smatra čuvarom države i njen je zadatak održavati stabilnost i sigurnost zemlje. Ta je uloga često dovodila vojsku u sukob s civilnom vladom te time i do vojnih intervencija u turskoj politici. Unatoč tome, vojska je također igrala ulogu u razvoju turske demokracije i pomogla je u oblikovanju političkog krajolika zemlje na mnoge načine.

Dakle, od osnutka Republike 1923. godine odnos između vojske i civilne vlasti u Turskoj bio je obilježen periodima napetosti i kompromisa. Možemo zaključiti da je uloga vojske u turskoj politici bila oblikovana, odnosno ovisila je o posebnim okolnostima svakog razdoblja i često je odražavala šire političke, društvene i gospodarske trendove u zemlji. Sve u svemu, odnos između vojske i civilne vlasti u Turskoj od osnutka Republike bio je složen i višestruk. Unatoč izazovima i napetostima koje su se pojavile tijekom godina, vojska je ostala ključni igrač u turskoj politici, a njezina uloga i odnos s civilnom vladom i dalje su predmet rasprava.

Literatura

1. Ahmad, Feroz. *The making of modern Turkey*. Routledge, 1993.
2. Ahmad, Feroz. „The Young Turk Revolution.“ *Journal of Contemporary History* 3(3) (1968), 19–36.
<https://doi.org/10.1177/002200946800300302>
3. Akinci, Abdulvahap. „Türkiye'nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri.“ *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 9 (1) (2014), 55-72 . ; <https://dergipark.org.tr/tr/pub/oguibf/issue/5712/76467>
4. Aytekin, Attila. „Peasant Protest in the Late Ottoman Empire: Moral Economy, Revolt, and the Tanzimat Reforms.“ *International Review of Social History* 57(2) (2012) 191-227.
5. Başaran, Doğan. *12 Mart Askeri Muhtırası Ve Türk Demokrasisi. DEMOKRASİ: DARBELER ve TEPKİLER, E-KİTAP*, Ankara: Divan Kitap, Ed. Betül KARAGÖZ YERDELEN, 2017. 112–132.
6. Burak, Begüm. „The Role of the Military in Turkish Politics: To Guard Whom and From What?.“ *Marmara University; European Journal of Economic and Political Studies* 4 (2011)
https://www.researchgate.net/publication/324546722_The_Role_of_the_Military_in_Turkish_Politics_To_Guard_Whom_and_From_What
7. Devran Yusuf i Ömer Faruk Özcan. „1960'tan 2016'ya Askeri Darbe ve Muhtıra Metinleri Anlamlar Amaçlar Niyetler ve İdeolojiler.“ *Dergi park* 1 (2016)
https://dergipark.org.tr/tr/pub/inifedergi/issue/45222/566351#article_cite
8. Doğan, Erkan. „Parliamentary Experience of the Turkish Labor Party: 1965–1969.“ *Turkish Studies* 11(3) (2010), 313-328.
9. Dorransoro Gilles i Gourisse Benjamin. „The Turkish Army in Politics.“ *Revue française de science politique* 65 (2015)
10. Durgun, Şenol. „Left-Wing Politics in Turkey: Its Development and Problems.“ *Arab Studies Quarterly* 37(1) (2015) 9-32.
11. Giritli, İsmet. „Turkey since the 1965 Elections.“ *Middle East Journal* 23(3) (1969) 351–363.
<http://www.jstor.org/stable/4324477>
12. Gourisse, Benjamin. „A non-consensual transformation of the political arena. The authorisation of a multi-party system and the introduction of alternance of power in Turkey (1945-1950).“ *Revue française de science politique* 65(3) (2015)
13. Göcek, Fatma Muge. *The Transformation of Turkey: Redefining State and Society from the Ottoman Empire to the Modern Era*. London: I.B. Tauris. 2011.
14. Haddad, George M. „Revolutions and Coups d'Etat in the Middle East: A Comparative Study.“ *Die Welt des Islams, Brill* 10 (1965) 17-32.
<http://www.jstor.com/stable/1569613>
15. Harris, George S. „The Causes of the 1960 Revolution in Turkey.“ *Middle East Journal*, 24(4) (1970) 438-454.
<http://www.jstor.com/stable/4324643>
16. Hale, William *Turkish Politics and the Military (1st ed.)*. Routledge. 1994
17. Heper, Metin, Aylin Güney. „The Military and Democracy in the Third Turkish Republic.“ *Armed Forces & Society* 22(4) (1996) 619–42.
<http://www.jstor.org/stable/45346776>

18. Karpat, Kemal H. „The Military and Politics in Turkey, 1960-64: A Socio-Cultural Analysis of a Revolution.“ *The American Historical Review* 75(6) (1970) 1654–83. <https://doi.org/10.2307/1850760>
19. Karpat, Kemal H. „Political Developments in Turkey, 1950-70.“ *Middle Eastern Studies*, 8(3) (1972) 349–75.
20. Kawtharani, Wajih. „The Ottoman Tanzimat and the Constitution.“ *Arab Center for Research & Policy Studies* 1(1) (2013) <http://www.jstor.org/stable/resrep12682>.
21. Kılıçkiran, Ceyda Aslı. “Turkey’s Military Coups.” *Insight Turkey* 20 (1998) 143–54. <http://www.jstor.org/stable/26726912>.
22. Kınlı Özgören İrem, Kınlı Onur. „Is Every Turk Born a Soldier? A Historical-Processual Analysis.“ *Historical Social Research / Historische Sozialforschung* 45(1) (2020) 65-86.
23. Moreno, Daniel. „The Turkish Left: A Tale of Two Classes.“ *Insight Turkey* 8 (1997), 119–44. <http://www.jstor.org/stable/26726611>
24. Muharemi, Amir. *Turska: Uvod u povijest, unutarnju i vanjsku politiku*. Zagreb: Novi Liber, 2012.
25. Mügge, Lisa. *Turkey: Labour Migration To Transnational Party Politics. Beyond Dutch Borders: Transnational Politics among Colonial Migrants, Guest Workers and the Second Generation*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2011, 149-180.
26. Ramsaur, Ernest E. *The Young Turks: Prelude to the Revolution of 1908*. Princeton University Press, 1957.
27. Tanel, Demirel. „The Turkish Military’s Decision to Intervene: 12 September 1980.“ *Armed Forces & Society* 29(2) (2003) 253–80. <http://www.jstor.org/stable/45346992>
28. Taspınar, Omer. *Kurdish Nationalism and Political Islam in Turkey: Kemalist Identity in Transition*. Routledge: 2011
29. Varol, Ozan O. „The Democratic Coup d’État.“ *Harvard International Law Journal* 53(2) (2012)
30. Zürcher; Erik J. *Turkey: A Modern History. 4th edition. THE SECOND TURKISH REPUBLIC, 1960–80*. I.B. Tauris 1993.

Sažetak

Uloga vojske u drugoj polovini dvadesetog stoljeća u Republici Turskoj: Vojni udari 1960., 1971. i 1980. godine

Ovaj diplomski rad analizira ulogu vojske u političkoj povijesti Republike Turske tijekom druge polovine 20. stoljeća, s posebnim osvrtom na vojne udare koji su se dogodili 1960., 1971. i 1980. godine. U radu smo dali uvid u razloge vojnih intervencija i njihov utjecaj na tursku demokraciju i građanske slobode. Osim toga, analizirali smo središnju ulogu vojske u turskoj politici tijekom tog razdoblja i istražili složeno međudjelovanje čimbenika koji su doveli do vojnih udara, uključujući ideološke sukobe, ekonomsku nestabilnost i društvene nemire, ali i posljedice i utjecaj vojnih udara na tursko društvo, posebno na građanske slobode i demokratske institucije.

Ukratko, ovaj diplomski rad bavi se kontroverznim razdobljem u turskoj povijesti, te doprinosi razumijevanju složenog odnosa između vojske i civilne vlasti u Turskoj.

Ključne riječi: vojska, civilna vlast, vojni udar, demokracija

The role of the army in the second half of the twentieth century in the Republic of Turkey: Military coups in 1960, 1971 and 1980

This master thesis analyzes the role of the army in the political history of the Republic of Turkey during the second half of the 20th century, with a specific focus on the military coups that took place in 1960, 1971, and 1980. The thesis provides insights into the reasons behind the military interventions and their impact on Turkish democracy and civil liberties. In addition, it analyzes the central role of the military in Turkish politics during this period and explores the complex interplay of factors that led to coups, including ideological conflicts, economic instability and social unrest, but also the consequences and impact of coups on Turkish society, especially on civil liberties and democratic institutions.

To conclude, this thesis sheds light on a controversial period in Turkish history, and contributes to understanding of the complex relationship between the military and the state in Turkey.

Key words: army, civil government, military coup, democracy